

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

MEI 1998
JAARGANG 24 no. 3



*Oefening
in gesprek*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Katholieke Kerk in Nederland: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum

Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch. Tel. (+31) 073-6145159

Katholieke Kerk in België: S. Lambregs, pr.

Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089- 352 883

Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Ontmoeting met Moslims'

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960328/4960329

Gereformeerde Kerken in Nederland: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum GKN

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960327

REDACTIE:

M. van den Boom

J. Folbert (contacten NHK)

S. Lambregs (contacten RKK, België)

N. Landman

L. van Oers (contacten RKK, Nederland)

C. van 't Leven (contacten GKN)

G. Speelman

K. Steenbrink (eindredactie)

e-mail ksteenbrin@theo.uu.nl

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'

Luybenstraat 17

5211 BR Den Bosch

Tel. (+31) 073-6145159

Fax. (+31) 073-6131175

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)

Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs

Giro 4300211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Op Internet te raadplegen als:

http://www.hhit.hsholland.nl/levonet/begrip_moslims_christenen

OEFENING IN GESPREK

Enige tijd geleden besloot de redactie van BEGRIP tot de vertaling van een Frans-talig boek over ontmoetingen tussen moslims en christenen in Tunesië, samengesteld door de priester Robert Caspar. Het boek was al verspreid in een Franse, Italiaanse en Engelse editie. Gaandeweg de vertaling bleek het een onmogelijke opgave te zijn: Nederlandse christenen zijn niet alleen minder 'rooms-katholiek', maar ook op een andere manier anders. Probleem bij het hele boek was eigenlijk dat christenen als één blok tegenover 'de' moslims werden gesteld. In de marge van de vertaling van dat boek ontstonden enkele bandjes met gespreks-oefeningen tussen individuele moslims en christenen, die alleen zichzelf vertegenwoordigen. Zo moet het toch beginnen..

INHOUDSOPGAVE BEGRIP MEI 1998, JAARGANG 24 NO. 3

HET ISLAMITISCHE-CHRISTELIJKE LEERHUIS

De eschatologische arbitrage, een pleidooi voor verscheidenheid
n.a.v. Koran 42:1-10 (Arief Nayyed) 98

DOSSIER: OEFENING IN GESPREK

Vragen van moslims aan christenen; antwoorden van
christenen aan moslims (Josien Folbert) 102

Een gesprek tussen Omailma Korz-Noor en Auke Hofman 103

Ali Çettin in gesprek met Wim Reinders 110

MOSLIMS IN EUROPA 115

BOEKEN 132

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN 145

DE ESCHATOLOGISCHE ARBITRAGE

EEN PLEIDOOI VOOR VERSCHIEDENHEID

Dr. Aref Nayyed

Dit is het verslag van een leerhuis over de eerste tien verzen van Soera 42 Asj-Sjoera, van commentaar voorzien door Dr. Aref Nayyed, en opgetekend door Cokkie van 't Leven, tijdens een studieconferentie over dialoog tussen christenen en moslims in Milaan (de Journées d'Arras van mei 1997). Dr. Aref Nayyed is opgegroeid in Lybië. Momenteel doceert hij islamitische theologie aan het Pauselijk Instituut voor de Studie van Arabisch en Islam (PISAI) in Rome.

In de naam van God, de Erbarmen, de Barmhartige

Op één na beginnen alle hoofdstukken van de Koran met het aanroepen van God als Erbarmen. 'Rahmaan' is afgeleid van dezelfde stam als het woord baarmoeder, het kan zachtvaardig betekenen, of ook warm van hart.

1. H, M.

2. ', S, Kh.

3. *Zo openbaart God, de Machtige, de Wijze, aan jou en aan hen die voor jouw tijd waren.*

De vijf losse letters wil ik hier niet proberen uit te leggen. Zij worden vaak gelezen als mysterieuze letters die iets van Gods kracht bevatten. Wellicht zouden we deze letters, die vaak van het begin van een Soera voorkomen, moeten opvatten als een herinnering. God herinnert ons eraan dat Hij gebruik maakt van letters om tot ons te spreken. En inderdaad begint het derde vers met het woord: "Zo openbaart God..." Het woord voor openbaren (*Joehi*) betekent een teken geven of inspireren. Om Zijn macht en Zijn wijsheid, kan God zich aan de mensen laten kennen, niet alleen aan moslims maar ook aan gelovigen die vóór hen waren.

4. *Van Hem is wat er in de hemelen en wat er op de aarde is en Hij is de Verhevene, de Geweldige.*

God wordt hier aangeroepen als de Verhevene. 'Ta'ala' is dat wat overstijgt, God steekt als transcendente, ver uit boven alles wat menselijk is.

Vergelijk dit vers met het bekende beeld van de 'troon' van God (Soera 2, 255). God krijgt erkenning als Schepper, beheerder en eigenaar van hemel en aarde, hij overstijgt de mensen. Aan Hem is de Heerlijkheid ('aziem) in de oude betekenis van dat woord - 'voornaam en machtig'.

Volgens een hadith bezoekt God elke nacht de aarde om Zijn engelen te vragen of er mensen zijn die Hem prijzen, of mensen die Hem om vergeving vragen, opdat Hij hen vergeven kan. Een andere hadith zegt: overal waar twee mensen samen zijn, is God als derde aanwezig.

5. *Bijna zouden de hemelen boven hen barsten; de engelen prijzen de lof van hun Heer en zij vragen vergeving voor wie er op aarde zijn. Is God niet de Vergevende, de Barmhartige?*

Nauwelijks kunnen de hemelen Hem dragen: wij mensen zouden de zwaarte, de overmacht van God moeten 'vrezin'. Hoe

vaak niet maken wij van God een soort knuffelbeest? God is meer dan dat.

De engelen beseffen het: zij zingen Gods lof (*tasbieh*). Zij doen dat vanzelf, zoals de mensen ademen, zegt een hadith. De mensen prijzen God bewust. Daarom is hun lof waardevoller, maar ook veel zeldzamer. Slechts de heiligen onder de mensen lukt het om God vaker te prijzen. Engelen daarentegen loven God altijd. *Tasbieh* is het passende antwoord van schepselen aan hun Schepper: God erkennen door uiting te geven aan hun dankbaarheid.

De engelen vragen om vergeving, want God is behalve Machtig ook Vergevingsgezind (*ghafoer/rahim*). Zo klinken in dit vers hoop en vrees, naast elkaar: 'de twee vleugels van de gelovige ziel'.

6. *Van hen die zich in plaats van God beschermers genomen hebben is God een bewaker en jij bent niet voogd over hen.*

Beschermers (*'awliya'a*) is dat wat mensen zichzelf op eigen gezag als gids of leidraad ten voorbeeld stellen. Dat kunnen andere mensen zijn, maar ook, bijvoorbeeld, de economie.

Alle vertrouwen dat mensen buiten God om op in iets of iemand stellen is fout. Het vertrouwen dat wij stellen moet altijd voortkomen uit ons vertrouwen op God. En niet andersom.

Maar wat als mensen toch afdwalen? Wat hier opvalt is dat God duidelijk stelt dat 'Hijzelf het is die over de mensen waakt'. Hij is het die straft. Mohammed is geen zaakwaarnemer (*wakil*) van God over de zijn medemensen. Meermalen spreekt de Koran uit dat Mohammed 'slechts' een waarschuwer is, geroepen om hen die geloven bij te staan - en niet om de ongelovigen te straffen.

7. *En zo hebben Wij aan jou een Arabische Koran geopenbaard, opdat jij er de hoofdstad (Mekka) en wie er omheen wonen mee waarschuwt en opdat jij waarschuwt voor de dag van de bijeenzameling waaraan geen twijfel is: een groep in de tuin en een groep in de vuurgloed.*

Hier en ook op andere plaatsen, wordt in de Koran de rol van de Arabische taal nadrukkelijk genoemd. Mohammed is gezonden naar Mecca, de moeder ('oemm) van de steden. Waarom is de roeping van de profeet hier zo beperkt? Elders in de Koran staat immers geschreven dat Mohammed gezonden is tot alle schepselen, mensen en dinnns?

Gods openbaring is voor het eerst in Mekka gehoord en daarom in het Arabisch gesteld. Vanuit deze plaats is die boodschap bestemd voor de hele wereld.

De profeet waarschuwt alle mensen voor de dag van het oordeel. Dat is de dag waarop mensen ter verantwoording geroepen worden voor hun daden.

Waarom is daaraan geen twijfel? Moslims twifelen daarom niet, omdat zij vertrouwen durven stellen - namelijk in de profeet, de man op aarde die omgeven was door tekenen van waarachtigheid. In die zin staat islam in schril contrast met elke wijze van denken die gebaseerd is op systematische twijfel. In veel westers denken wordt twijfel juist tot dogma verheven.

8. *En als God het gewild had zou Hij hen tot één gemeenschap gemaakt hebben, maar Hij laat in Zijn barmhartigheid binnengaan wie Hij wil. En de onrechtplegers hebben geen beschermer en geen helper.*

Weer komt hier het woord *rahma* terug, nu ruimtelijk opgevat. Gods barmhartig-

heid is als goede plaats waar mensen mogen verblijven.

Zalimoena is de eigenschap van hen die buitengesloten worden. Het betekent oneerlijk, onrechtvaardig of ook 'doen wat niet gepast is'. Wat mensen past is dankbaarheid. Buitengesloten zijn zij die onrecht doen en de ondankbaren, zij die God niet erkennen.

Spreekt God hier over 'al-verzoening'? Kan ieder rechtvaardig en dankbaar mens in principe gered worden? Daarover verschillen exegeten van mening. Met name over de vraag of er in de Godheid zelf tegenstellingen kunnen bestaan.

Ja, volgens Ibn Taymiyya: God wil alle mensen redden, maar is tevens gebonden aan zijn eigen principe om dit niet te doen. In die zin zijn recht ('*adl*) en barmhartigheid (*rahma*) twee eigenschappen (*sifat*) van God, met een tegenovergestelde werking.

De Asjari's echter sluiten een dergelijke spanning binnen de Godheid uit. God redt wie Hij wil (*law yasha'oe*). God is vrij en niet gebonden - ook niet aan zijn eigen principes. Een dergelijk antwoord roept natuurlijk wel het andere en al even moeilijke dilemma op van de predestinatie.

9. *Of hebben zij zich in plaats van Hem beschermers genomen? Maar God is de Beschermers en Hij maakt de doden levend en Hij is Almachtig.*

Er is slechts één helper/meester ('*awliya'a*'), bij het laatste oordeel en dat is God. Daarom helpt het mensen niet wanneer zij iets anders volgen. Een hadith zegt dat mensen de Koran huilend zouden moeten reciteren. Inderdaad spreken veel verzen over het kwaad of over de hel. Maar er is in de Koran altijd weer de balans te vinden tussen het goede en het kwade, tussen

dreiging en vergeving.

10. *En waarover jullie het ook oneens zijn, het oordeel erover komt God toe. Dat is God, mijn Heer. Op hem stel ik mijn vertrouwen en tot Hem wend ik mij schuldbeuwt.*

Het woord *hoekm* oordeel, werd traditioneel opgevat in de betekenis van arbitrage. In de hedendaags Arabisch is het een veel statischer begrip, de uitspraak van de wet. Arbitrage, het kiezen van een vertrouwenspersoon of scheidsrechter die voor beide partijen aanvaardbaar is, is een inter-menselijk democratisch proces.

Dit vers spreekt in feite over de 'eschatologische arbitrage': bij verschillen van mening tussen mensen over geloofszaken ligt de allerlaatste beslissing bij God. God is de scheidsrechter. Wie deze woorden hoort en serieus neemt kan de Koran niet meer misbruiken om medemensen de mond te snoeren.

Voor inter-religieuze dialoog is 'eschatologische arbitrage' een doorslaggevend principe. Bijvoorbeeld in de discussie over de plaats van Jezus als messias of profeet. Moslims en christenen verschillen hierover van mening en het is nauwelijks denkbaar dat zij ooit in deze wereld tot consensus zullen komen. Gelovigen kunnen het dus over bepaalde zaken oneens zijn en toch met elkaar in gesprek blijven - mits zij erkennen dat het uiteindelijke oordeel niet bij henzelf, maar bij God ligt.

Zijn inquisitie en vervolgingen vaak niet een gevolg van het feit dat mensen claimen nu al toegang te hebben tot de volle waarheid? Wanneer mensen pretenderen in de 'naam van God' hun visie aan hun medemensen te mogen opdringen...

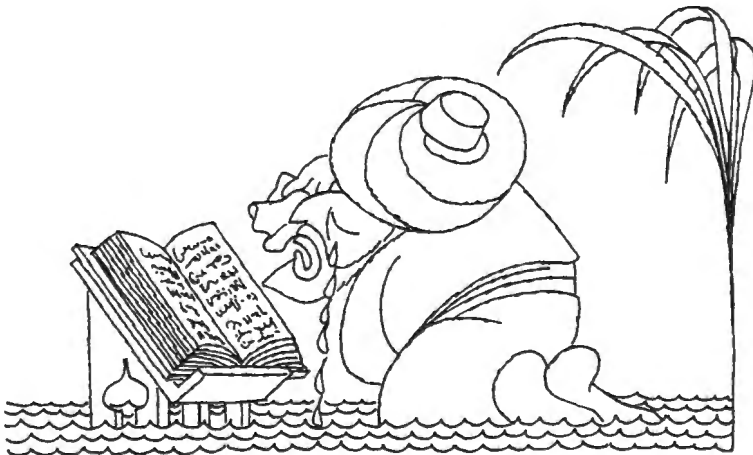
Meegelezen...

Aref Nayyed besprak op verzoek van de christelijke deelnemers aan de conferentie in Milaan (Mei 1997, zie BEGRIP Januari 1998, blz. 2-6) enkele verzen uit de Koran. De door hem gekozen verzen thematiseren het spreken van God tot mensen, en het omgaan met pluriformiteit, de verscheidenheid van mensen onderling.

God komt hier naar voren als degene die troont en heerst over de hemel en de aarde. In zijn Macht en Wijsheid is Hijzelf de enige die oordelen kan. De mens wordt opgeroepen God te erkennen en te vrezen, in de wetenschap dat Zijn Barmhartigheid groot is voor wie Hem tot Beschermers nemen. De ondankbaren, zij die God niet erkennen, en de onrechtvaardigen stuiten op de grenzen van Gods geduld. Zij worden gewaarschuwd door de openbaring van God en Zijn profeten. Spannend voor christenen en moslims is het begrip 'eschatologische arbitrage' dat dr. Nayyed hier naar voren brengt. Voor gelovigen die besef hebben van hun plaats als schepsel en van hun menselijke

beperktheid, is het mogelijk om verschil van mening tussen gelovigen te accepteren. In zijn Wijsheid zal God zelf immers, op de laatste dag, als een scheidsrechter optreden. Het gesprek over het verstaan van God blijft existentieel en noodzakelijk, maar beide partijen behouden in deze wereld het voordeel van de twijfel. Voor het zuiver houden van de Naam van God is dit van groot belang omdat geen mens - zelfs de profeet niet - het recht kan claimen om als plaatsvervanger van God op te treden door het (vermeende) oordeel van God nu al aan medemensen te voltrekken. Waarschuwen en de gelovigen ondersteunen, dat is de taak en de roeping van profeten.

Zo gehoord geeft Nayyed met zijn exegetische van deze passage uit de Koran een belangrijke agenda mee voor de inter-religieuze dialoog: verscheidenheid van mensen in hun geloofsovertuiging respecteren, elkaar bevragen over het verstaan van Gods openbaringen, en bovenal, Gods Naam zuiver houden van menselijke strijd en rivaliteiten.



Een hadith zegt dat mensen de Koran huilend zouden moeten reciteren

VRAGEN VAN MOSLIMS AAN CHRISTENEN; CHRISTENEN ANTWOORDEN AAN MOSLIMS

Josien Folbert

Overall ter wereld waar moslims en christenen samen wonen, worden vragen gesteld die te maken hebben met de kern van het geloof. Moslims en christenen willen van elkaar weten waar de verschillen en overeenkomsten liggen en waarom dat zo is. Soms worden vragen gesteld vanuit een nieuwsgierigheid. Soms komen vragen stekelig en betweterig over. Soms is de verleiding groot om op vragen dogmatische antwoorden te geven. Het is niet voor niets dat gesprekken tussen mensen vanuit verschillende religieuze achtergronden na verloop van tijd stokken: het blijft bij een uitwisseling van leerstellige uitspraken terwijl er eigenlijk in het gesprek niets gebeurt. Er komt niets iets op gang van een gezamenlijk leer-proces.

In 1990 verscheen in de serie *Studi arabo-islamici del Pisai* (Rome) een Franse en engelse uitgave van *Pistes de reponses aux questions qu'on nous pose* (Engels: *Trying to answer questions*). Frère Robert Caspar en een groep christenen die temidden van moslims in Tunesië wonen, hebben in een 13-tal hoofdstukken een aanzet gegeven tot antwoorden op veelgestelde vragen door moslims. Vragen die vaak gesteld worden zijn: hoe verstaan christenen de Drie-eenheid van God? Jezus als Zoon van God: kan God kinderen hebben? Is de bijbel ook openbaring zoals moslims de koran beschouwen? Wat betekent voor christenen 'profeetschap'?

In *Pistes de reponses aux questions qu'on nous pose* wordt op gedegen wijze ingegaan op deze vragen. Er wordt uitleg gegeven over de achtergrondgedachte van waaruit een moslim een vraag stelt. Daarna wordt in enkele punten weer gegeven hoe er binnen de islamitische traditie gedacht wordt over dat onderwerp. Vanuit de christelijke (m.n. rooms-katholieke) leer worden enkele theologische gedachten geformuleerd. Daarna worden suggesties gedaan worden hoe vragen van moslims beantwoord kunnen worden.

Zoals gezegd: het is een gedegen boek, geschreven in een moslim omgeving. Het herinnert aan de catechismusboekjes van vroeger: er wordt uitvoerige uitleg gegeven. De vraag blijft of we in seculier Nederland met deze beschrijving uit de voeten kunnen. Geloofsvragen behoeven een andere benadering. Het gaat er niet om of een christen een pas-klaar antwoord geeft aan een moslim (of omgekeerd); het zal er veel meer omgaan of we 'de vonk die in ons is' kunnen delen met elkaar. Het zal meer een zoeken zijn naar taal: hoe brengen we de dingen die ons na aan het hart liggen zo over dat de ander daarop kan reageren.

Hieronder volgen twee interviews. In het eerste interview stelt Omaima Korz-Noor als moslim vragen aan Auke Hofman. Omaima Korz komt uit Egypte, maar woont al jaren

in Nederland. Zij studeerde in Egypte sociologie. In Leiden studeerde ze nog islamologie. Ze is nauw betrokken bij de ontmoeting tussen moslim- en christenvrouwen. Hofman werkte jarenlang als pastor voor en met buitenlandse studenten in Nederland. Piet Reesink initieerde dit interview en was erbij aanwezig om af en toe bij te sturen.

In het tweede interview stelt Ali Çettin als moslim zijn vragen aan Wim Reinders. Çettin is van Turkse afkomst. Hij is actief in een moskee in Amsterdam. Hij benadrukt dat hij op persoonlijke titel aan dit gesprek heeft deelgenomen. Reinders werkte als predikant in Indonesië, Suriname en Nederland.

Uit de interviews blijkt dat er geen standaardantwoorden mogelijk zijn. De een zoekt naar antwoorden die verwoord worden vanuit ervaring en eigen beleving, terwijl de ander zich meer baseert op ervaring en directe woorden uit de bijbel.

Voor de één speelt het persoonlijke heil een grote rol, terwijl bij de ander ook sociale vragen in dat perspectief worden gezien.

De waarheidsvraag houden beiden open. Er wordt kritisch gekeken naar eigen traditie: is dat de enige weg?

Voor de één worden gebeurtenissen uit de bijbel symbolisch gewaardeerd, terwijl de ander meer waarde hecht aan de letterlijke betekenis.

Beiden zoeken naar woorden die een moslim zal kunnen begrijpen, blijven trouw aan hun wijze van geloven en zoeken tegelijkertijd naar openheid. Leiden deze gesprekken tot een beter wederzijds verstaan?

A. Omailma Korz-Noor en Auke Hofman

GOD

Wie is God voor jou?

God is voor mij allereerst een bondgenoot, iemand die de vertrouwde heeft van een metgezel, iemand met wie je praat of met wie je probeert te praten. Met dat bondgenootschap bedoel ik niet iemand die mijn zaakjes bevecht. God is als een steun, een licht, een stem die je terugroept; een stem die heel kritisch kan zijn.

Ik stel me God niet voor als een oude man met een baard. Eigenlijk maak ik me nooit een voorstelling van God. Ik geloof dat Hij als bondgenoot iets heeft met alle mensen.

Hoe kun jij het kwaad, het onrecht in de wereld, in jouw leven rijmen met God?

Verschrikkelijke ervaringen in mijn eigen gezin of in het gezin waarin ik ben opgegroeid zijn me bespaard gebleven. Toch leef ik in een wereld waarin ik dingen meemaak waarvan ik niet goed weet wat ik ermee moet. Er gebeuren dingen die niet mogen gebeuren, maar de kwaadheid daarom heb ik nooit op God gericht. Ik heb altijd het gevoel gehad dat iemand die een beetje bondgenoot is de pijn van mensen begrijpt. Hij is ook een bondgenoot geworden tegen het lot, want het lot is wreed. Soms ervaar ik in mijn verzet een grote machteloosheid en toch geloof ik dat het licht van God meer schijnt dan onze duisternis en ook de duisternis van het lot. Ik probeer Hem te zien als een kracht tegen dit lot. Hier kom je niet helemaal uit, omdat de dingen toch maar

gebeuren. Ik ben geneigd te zeggen dat God niet alles kan; niet op ieder moment kan ingrijpen. Misschien is het de tijd niet, misschien kan het nog niet, misschien zal het ooit.

Zie je de rechtvaardigheid van God in relatie tot individuen of zie je deze in een groter verband?

Vaak zijn rampen in verband gebracht met personen, bijvoorbeeld corruptie in een stad. Een flat wordt slecht gebouwd en stort later in. Van de aannemer en de bouwers wordt gezegd dat ze corrupte mensen zijn, maar van de slachtoffers niet. Sommige gelovigen zeggen in alle oprechtheid dat een ramp een straf van God is. Ik vind het moeilijk het zo te zien. Ik denk dat God wel iets heeft met de dingen die gebeuren, maar Hij zit niet te besturen: "Ik zal eens even regelen dat iets zus of zo gebeurt." Ik denk dat dit een te eenduidige en te eenvoudige verklaring is voor een hele ingewikkelde werkelijkheid. Mijn hoop en geloof is dat te midden van dit alles Hij toch licht en bondgenoot in het lijden is. Tegen iemand die lijdt zou ik niet durven zeggen: het is wellicht hierom of daarom, nee, vreselijk. Ik wil niet in de vraag stappen: 'God kan toch alles?' Je blijft dan met de grote vraag zitten over wat er gebeurt en wat Hij kan. Wij hebben van God een beeld gemaakt als een almachtige bestuurder die op een troon zit. Ik denk dat het niet een bijbels beeld is. Ik denk dat bijvoorbeeld in de psalmen het bondgenootachtige een grote rol heeft gespeeld: Hij is de God van de armen. Wat is dat? Mensen riepen om hulp, om bevrijding, maar er gingen toch veel mensen dood. Door God de God van de armen te noemen, werd er perspectief getekend in een moeizame situatie. Dat mochten mensen horen en ontvangen. In dat horen was er ook vaak een weerwoord, zoals bij Abraham. De stem die hij hoort, zegt dat er voor de mensen die afgoden vereren geen uitzicht op

bevrijding is. Geen almachtige God die het verbiedt, maar iemand die met Abraham als metgezel optrekt.

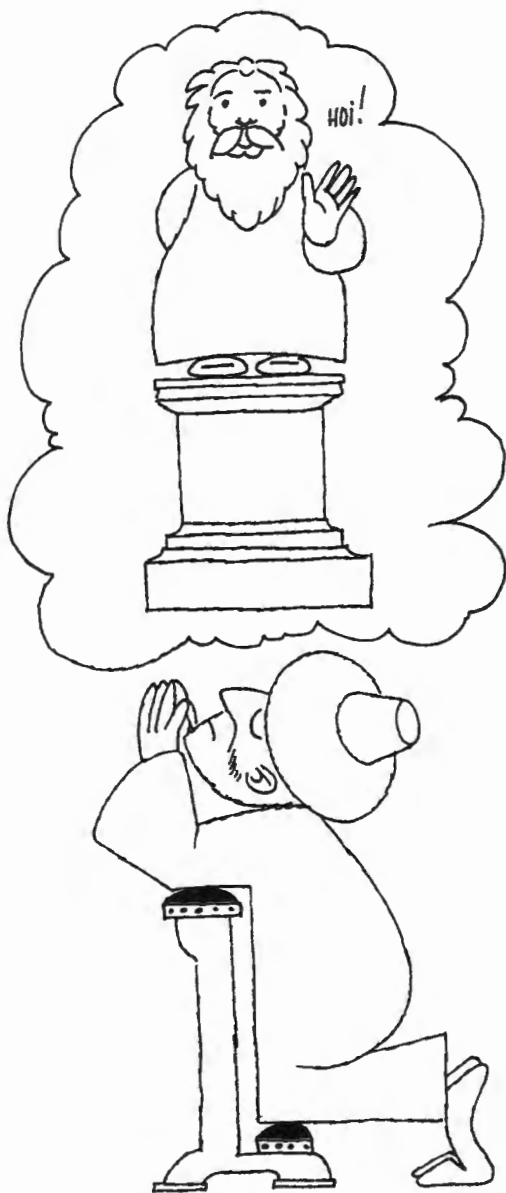
In onze werkelijkheid kunnen we termen als 'almachtige bestuurder' moeilijk beschrijven. Het is verwarder en ingewikkelder. Daarom komen veel mensen er niet uit. Het lijkt duister en zonder perspectief. Ik zou wil zeggen, dat er in de duisternis wel hoop en perspectief is. Deze bondgenoot gaat mee in die verwarde geschiedenis, waar Hij aan onze pijn lijdt. Hij heeft iets met ons. Het gaat erom hoe je degene die Licht is, beschrijft. Mystieke mensen spreken over de geliefde. Boven de ontmoeting uit met de geliefde verander je.

Moslams zeggen: Hij staat dicht bij jou dan je eigen (hals)slagader. Waar is God: boven je, in je, naast je of is Hij er als je aan Hem denkt?

Een prachtig beeld, als het maar niet betekent dat Hij niet dichtbij de anderen en het hele levensgebeuren is. Ik heb een grote voorkeur voor **naast** in plaats van **boven**, al erken ik dat ik ook vanuit de christelijke traditie het gebaar naar **boven** maak.

Hoe kijkt God naar anders-gelovigen? Waarom is die bevrijding voor één volk - eerst voor de joden, later voor de christenen? Het heil is immers alleen bij de christenen?

Een prachtige vraag. Mijn ervaring in gesprekken met moslams en christenen is dat mensen elkaar verhalen vertellen. Die woorden en getuigenissen roepen veel op en daar heeft het geloof mee te maken. Mensen geven antwoorden. En dat gebeurt in rituelen en tradities. Wanneer mensen blijven vasthouden aan "je bent opgegroeid in deze structuur, zo is de waarheid en de wereld is alleen goed, als alle mensen het zo gaan doen", dan is dit een aanzetje voor een vorm van dictatuur.



*Ik heb een grote voorkeur voor naast in plaats van boven,
al erken ik dat ik ook vanuit de christelijke traditie het gebaar naar boven maak.*

Er zitten waarschijnlijk elementen in die in de tradities bij ons zijn gekomen, die door kritiek van de bondgenoot heen moeten. Ik denk dat we met elkaar dingen moeten loslaten en opnieuw uitzoeken - op grond van oude voorschriften - hoe moslims en christenen (en anderen) in deze tijd met elkaar leren omgaan. Krijgen we een geloofsbeleving, waarbij we - als gelovigen - iets hebben met het geheim van die stem?

Ik vind het van belang dat we onze blinde vlekken nu blijven zien in plaats van steeds terug te kijken.

JEZUS

Maar hoe zit dat met de verkiezing van Jezus zoals christenen die beleven?

Wat de uniciteit van Jezus betreft, denk ik dat sommige christenen overdrijven. Jezus lijkt soms de plaats van God in te nemen. Dan kan ik de moslims begrijpen die christenen verwijten dat ze twee of drie goden vereren. Ik heb een vermoeden dat het te maken heeft met een klassieke gedachtengang, namelijk de gedachte dat God in Jezus verschijnt waardoor de mens als het ware vergoddelijkt wordt.

Toch is Jezus meer dan een profeet. Het bijzondere van Jezus is dat hij op een unieke manier van God gesproken heeft. Hij sprak over God als een bondgenoot, als van zijn vadertje, maar ook als een bron waar hij zich helemaal aan toe kon vertrouwen. Daarnaast wees hij op een koninkrijk waarin radicaal liefde, vergeving van schuld en bevrijding geleefd worden. Mensen worden opgericht uit wanhopige situaties én al deze mensen worden geroepen tot een gemeenschap. Op deze manier is verwoord dat God mens is geworden. Heb je dan verduidelijkt wat je bedoeld? Bedoel je dan ook dat God zich in onze geschiedenis heeft verankerd? Daar ligt wel een punt. Ik denk dat je in de islam de neiging hebt je God als het ware heel verheven boven alles voor te stellen. Toch ken ik ook

verschillende moslims die zeggen: ja, maar Hij is heel dichtbij.

Wat Jezus is geworden in de geschiedenis voor christenen, is heel wezenlijk, maar ook uiterst kritisch. Laat ik zeggen: wanneer een christen politiek leider in naam van Jezus een leger op de been brengt, dan kan het niet anders of hij doet aan tekstvervalsing.

Tijdens het gesprek wordt door mw. Korz opgemerkt dat de verschillen in het christendom zo groot zijn. Zij concludeert dat ds. Hofman en zij op een zelfde lijn zitten met name omdat beiden geloven in een symbolisch kader plaatst wordt.

Ik wil deze symbolische gedachte graag met een verhaaltje illustreren. Ik geloof dat het van Karel Eijkman is. "Er zijn twee honden, een grote en een kleine. Die zijn verdwaald. Ze komen in een grote donkere schuur. Ze zijn heel bang. Gelukkig trapt de grote hond ergens op en er gaat een lamp aan. Er blijkt een zaklantaarn op de grond te liggen die een flits licht geeft. Hij schrikt en zegt: wat is dit? De kleine hond is wat slimmer en zegt: dit is een zaklantaarn. De grote hond kijkt in het licht en zegt: ik zie niks. De kleine zegt: natuurlijk niet, want je kijkt de verkeerde kant op. Je kijkt namelijk in het licht." Dat gebeurt in gesprekken over God, over Jezus.

Zie je de kruisiging van Jezus ook als een symbolisch gebeuren of geloof je dat God zoiets met zijn profeet zou kunnen doen? De enige profeet die nooit fouten heeft gemaakt. Dat kan toch niet? Hij is zo lief, hij is de liefste profeet.

Het is een grondvraag: kan het met een profeet slecht aflopen? Hoe kunnen mensen zo slecht zijn?

Zelfs de profeet Mohammed heeft fouten gemaakt. Ze staan in de Koran. Van Jezus worden geen fouten genoemd.

Ik begrijp je vraag, maar ik kan er ook niet goed mee uit de voeten. Aan de kruisiging zijn veel betekenissen gegeven, waardoor deze ook 'symbolisch' is geworden, maar niet alleen 'symbolisch'. Het gaat om betekenissen van iets wat historisch is en echt gebeurde. Tegelijk is er de indringende vraag: geloof je dat God zo iets met zijn profeet zou doen? Ik geloof niet dat God zo iets zou kunnen doen. Zo is God niet. Ten diepste gaat het bij de kruisiging om een achterliggende vraag: als mensen in staat zijn elkaar zulke misdaden aan te doen en zelfs deze boodschapper van God die zelf zonder geweld in een tirannieke samenleving leefde, laat God dit dan zo maar gebeuren? Of kun je zeggen dat God zich juist in deze profeet ten diepste laat kennen?

Er is dan ook geen moment in de wereldgeschiedenis waarin de confrontatie tussen de liefde van God voor deze wereld en de diepste verdorvenheid van ons mensen zo openbaar wordt als in dit kruisigingsgebeuren. In een brief in het Nieuwe Testament wordt het zo verwoord: *God heeft de kwade machten en overheden aan het kruis ontwapend en naakt ten toon gesteld en zo over hen getriomfeerd.* Die diepten van zonde en schuld als de bevrijdende overwinning van de liefde van God herdenken en vieren christenen bij gebroken brood en vergoten wijn.

Ik kom terug op je vraag: over symbool of echt. Christenen hangen eraan dat dit echt is gebeurd. Dat is ook zo als het gaat over de Opstanding van Jezus. Het is een teken van deze God-bondgenoot dat - in deze Zoon des mensen - een nieuwe wereld nu al is begonnen en verankerd is in onze mensengeschiedenis. De verhalen en het leven van deze profeet sporen aan om te leven in een nieuwe vrijheid vanuit de vergeving van zonden. Er wordt als het ware een nieuw levensontwerp aangebo-

den. Kan God zijn profeet zo iets aandoen? Ik probeer je vraag te beantwoorden door hem iets te veranderen: wordt Jezus pas echt profeet door dit lijden op zich te nemen en brengt hij ons zo in aanraking met God als bondgenoot?

HET PARADIJS

Hoe versta jij de woorden: "Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven?" Waar is de weg van de moslims volgens jou? Ik bedoel - om het maar rechtuit te zeggen - gaan moslims ook naar het paradijs?

Ik hoop het. Goed, ik probeer iets te stamelen, want we hebben het over een verwachting die verder gaat dan het leven wat we graag leven en wat we met pijn leven. In dat leven is perspectief getekend naar een toekomst die je niet kan zien, maar waarop je hoopt. Daarover hebben mensen elkaar de hersens ingeslagen. Mensen besloten wie er wel en niet in mochten. De mens is een verknijpt wezen. Als je naar de belofte, naar de woorden kijkt dan wordt daarin perspectief geboden, een teken gegeven, dat sterker is dan de dood, geweld, terreur, onderdrukking. Het is een belofte voor degenen die arm zijn. Ik vertaal jouw vraag zo: heeft geloof iets met perspectief te maken voor allen? Moeten moslims eerst christen worden? Dan zeg ik: 'nee'. "Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven" wordt gezegd in de gemeenschap van de volgelingen van Jezus. Voor hen is Jezus de Weg en dat betekent dat ze weggetrokken zijn uit het diensthuis, zeg maar weg uit de dictatuur van hun traditie. Ze hebben de ongelooflijke kracht ontdekt om zeventig maal zeven maal vergeven en ze zeggen: er is iets sterker dan de dood. God heeft iets met hem die uit de dood is opgestaan. Dat is een perspectief. Jouw vraag is: geeft het leven van Mohammed perspectief voor moslims? Jij kent de islamitische traditie oneindig veel beter dan ik. Van mensen uit het stukje islamiti-

sche wereld die ik heb ontmoet, ken ik er waarvan ik zeg: daar tekent zich ook perspectief af, dat voel je, dat weet je. Maar jouw vraag is: heeft de Eeuwige, de Erbarmer een belofte voor islamitische gelovigen, heeft Hij een belofte voor niet-gelovigen - dan keer ik de vraag om: heeft Hij ook wat met christenen? Ik hoop van wel, want christenen hebben het er in de geschiedenis zeker niet beter afgebracht dan moslims. God, onze bondgenoot geeft perspectief. Daar hebben alle mensen deel aan - naar wij hopen - maar langs andere wegen. Wie gaat er wel en wie gaat er niet naar het paradijs? Door de vraag op deze manier te stellen wordt het te individualistisch, terwijl we eigenlijk spreken over de geschiedenis van volkeren en mensen en hun toekomst.

ZENDING

Maar dat is niet de hele vraag. Je zei: ik hoop dat zowel moslims als christenen ernaar toe gaan. Maar hoe verklaar je dan missie?

De missie ontstond aan het begin van het christendom. Mensen voelden een geweldige gedrevenheid. Tegelijkertijd werd Jeruzalem verwoest. Het was een tijd van grote crises. De motivatie van deze mensen was: Gods liefde in Jezus moet aan iedereen verteld worden. Een motief waarvan sommigen nu zeggen: zo kan het niet.

Bij mij is het zo, maar dan geef ik je tegelijk mijn antwoord: ik denk dat iedereen die mee heeft gewerkt aan zending of missie, dat gedaan heeft met een hele schone intentie en dat is het belangrijkste wat telt in de islam. Als iemand zegt: ik wil iemand helpen, met een goede en zuivere intentie, dan is dat op zich een goede zaak. Maar de vraag is: denk jij of denkt de gemeenschap van christenen dat die mensen inderdaad in hun manier van leven verkeerd bezig zijn en gewoon gered

moeten worden?

Je moet vragen, denk ik, naar de ervaringen van die mensen die namens deze gemeenschappen zijn uitgestuurd. Wat hebben die ervaren en wat is er gebeurd?

Ik stel mijn vraag in relatie met het voorafgaande: moslims, joden en anderen gaan misschien naar het paradijs. Als dat zo is, waarom was zending dan nodig?

Ze deden het niet omdat het nodig was. Ze deden het omdat ze een stem hadden gehoord, er was een vonkje overgesprongen. Ze hadden zicht gekregen op het verhaal van Jezus dat ook buiten de grenzen moest. Dat verwoordden ze toen op een manier waarvan ik nu zeg: dat kan je niet zo zeggen. Je kan niet zomaar zeggen: de blinde heidenwereld gaat te gronde. Daar weet je helemaal niets van. Bovendien werden cultuur en andere zaken slecht gewaardeerd. Op één punt zeg ik: het radicale van de liefde van God is inderdaad naar buiten gericht. Ik vind dat altijd spannend in de ontmoeting met moslims. Je ontmoet elkaar eigenlijk met zo'n vergelijkbaar verhaal. Dat moet je bij elkaar waarderen, hoewel de verhalen verschillend zijn. We verwachten dat Zijn ontferming met allen iets heeft. Ik zou zeggen die zending, of dat naar buiten gericht zijn, hoort er een beetje bij. Het is niet voor eigen consumptie alleen. Het is gericht op communicatie. Het heeft ook iets met bevrijding en het is tegen de dictatuur. Dat is onvermijdelijk.

BIJBEL EN KORAN

Ik wil een opmerking maken: in al jouw antwoorden hoor ik nooit een verwijzing naar een tekst, terwijl wij, moslims, als wij iets in onze redenering onderbouwen het bij ons stikt van tekstverwijzingen. Hoe ervaar je dat?

Een goede vraag. Veel christenen stellen

mij dezelfde vraag: hoe zit dat nou? In Markus vers zus en zo staat dit en dat. Hoe is dit en dat?

Ik had gedacht dat je dat zou doen. "Missie", omdat er staat...

Ten diepste denk ik dat ik er zo niet in geloof. We helpen elkaar niet met het noemen van teksten.

Wat is een heilig boek? Als het heilige boek een neerslag is van het meest kostbare, van de vonk en je kijkt naar onze wereld en werkelijkheid dan kun je terugvragen: hoe zit dat nou met onze teksten? In mijn verhaal zou ik een aantal teksten kunnen noemen; maar je zou ook een aantal teksten kunnen noemen die het niet ondersteunen. Is dat jammer voor mijn verhaal of is het jammer voor het heilige boek? In de ontmoeting met elkaar in onze wereld, ontdekken we ook andere perspectieven vanuit de eigen traditie.

B. Ali Çettin in gesprek met Wim Reinders

GOD

Voor mij is het ongelooflijk dat Allah alles geschapen heeft en dat Hij alles is voor mij. Wie is God voor jou?

Voor mij is Hij ook alles: Hij is je schepper en je gaat naar Hem terug, Hij is om je heen, Hij wil zelfs in je wonen, en er is ook een verhouding van liefde, hij houdt van deze wereld en hij houdt van de mensen. God heeft ook een plan met je leven en Hij heeft goede bedoelingen met je.

In de islam heeft Allah te maken met het kwade en met het goede. Het kwade komt ook van Allah. Moslims moeten zowel het goede als het kwade accepteren. Allah wil de gelovige testen, zoals in natuurrampen of menselijke ellende. Heeft de God van de bijbel ook te maken met het kwaad?

Je kunt 'het kwade' in twee betekenissen gebruiken: je doet het kwade of het kwade overkomt je. Ik denk dat we het eens zijn als we samen zeggen "God heeft mensen lief, God is liefde", maar als iemand bijvoorbeeld langdurig ziek wordt, zeg je dan nog: "Dat moet je aanvaarden"?

Ali Çettin illustreert zijn uitspraken met het verhaal van Ayyub (Job): een profeet die alle mogelijke ellende heeft meegemaakt. Hij heeft dit, volgens de koran aanvaard en hij is niet boos geworden op God.

Hetzelfde verhaal staat ook in de bijbel, maar Job stelt wel kritische vragen aan God. "Waarom nou, dit is toch niet rechtvaardig? Ik ben altijd vroom geweest en nu word ik zo zwaar gestraft." God stelt een tegenvraag: "Wie ben jij eigenlijk? Waar was je toen ik de sterren schiep, waar was jij toen ik de olifant maakte?" Job's antwoord: "Ik leg de hand op mijn mond, ik durf niks meer te zeggen. U bent groot." Eigenlijk zegt Job: Allahu

akbar. Maar hij is wel kritisch geweest op God, want zo is een mens. Een mens heeft ook zijn zwakheden, hij kan het niet altijd uithouden als God hem beproeft. Zo ervaar ik dat ook wel in mijn leven. Christenen vragen zich vaker af: "God, waarom?"

Als je de waarom-vraag wilt stellen, moet een moslim naar zijn/haar eigen leven kijken. Wat is er fout gegaan in mijn leven? Verdiepen jullie je als christenen niet in jullie daden?

Ik denk dat veel moslims gemakkelijker zeggen dat God iets zus of zo wil, terwijl westerse christenen eerder protesteren, zoals ook Job geprotesteerd heeft. In navolging van Job moet ik hem gelijk geven als hij God gelijk geeft.

Job heeft wel geprotesteerd en zei "waarom God, dit kan toch niet, ik ben rechtvaardig geweest, ik ben goed geweest en waarom nou dit? Dit klopt niet". En dan zegt God: "Ja, je bent eigenlijk maar een klein mannetje. Ik ben Allah", en Job zegt: "U hebt gelijk".

In de islam mogen we ons geen beeld van Allah maken. Bidden doe ik in de richting van Mekka, waar de Ka'aba zich ook bevindt. Dat is het beeld dat ik me tijdens het gebed voor de geest haal. Of soms denk ik aan het heelal, waarin de grootheid van Allah een plaats heeft. Maken christenen zich een beeld van God?

Jezus heeft God zijn Vader genoemd. Je moet dat niet letterlijk opvatten, maar het is een beeld, een vergelijking: de liefde die van God uitgaat, mag je bij Jezus ervaren.

In het Oude Testament vergelijkt één van de profeten God met een moeder die haar kind troost. God troost mensen met zijn liefde. Hij legt als het ware een arm om de schouder van een mens. Dat beeld

heeft mijzelf door hele moeilijke tijden heen geholpen. Ik heb ervaren dat de bittere dingen van het leven een doel hebben. God heeft het goede ermee voor, daar ben ik van overtuigd. Mijn vader is omgekomen in een concentratiekamp toen ik 12 jaar oud was. Achteraf kan ik toch zeggen: "God heeft dat allemaal in Zijn hand gehad." Die gebeurtenissen zijn verweven in mijn leven en zo ben ik geworden zoals ik nu ben. Op dat moment heb ik dat allemaal niet begrepen, hoewel de verhalen van Paulus mij duidelijk voor ogen stonden en ik het niet zo gek vond dat mijn vader in de gevangenis zat. Ik heb hem nog een keer opgezocht en kon door een luikje met hem praten. Als jochie van 12 was ik heel trots op hem.

Na de oorlog kregen we zijn bijbeltje terug. Op een los stukje papier had hij geschreven: "Ik ben er zeker van dat wat me ook maar overkomt in het leven, voorspoed en tegenspoed, en honger en voldoende eten, en ziekte en narigheid en gezondheid en wat ook, het komt allemaal van God, die als een vader voor mij zorgt". Dat had hij opzettelijk voor zichzelf in dat kamp opgeschreven waar elke dag doden vielen, waar ziekte en ellende waren, waar mensen doodgeschoten werden, daar schreef hij dat. Hij was er van overtuigd dat die ellende in dat kamp ook van God kwam, dat dat zeker in Gods hand was en dat daar ook iets goeds zou uitkomen. God laat je voelen dat Hij ondanks alles om je heen is. Dat Hij een arm om je heen slaat en als een moeder is, dat zijn beelden, vergelijkingen, maar zo ervaar ik God.

Veel mensen stellen zich de vraag of God niet in had kunnen grijpen. God kan toch alles?

Volgens het islamitisch geloof kan God alles, maar Hij zal niet direct ingrijpen.

Ik zou met Job willen zeggen: "God, we begrijpen het niet". En daar zou ik de vraag aan willen toevoegen: "Wie zijn wij

mensen eigenlijk?"

Als je de bijbel leest, dan is die eigenlijk niet zo heel erg positief over mensen. God zou ook in zijn recht staan als hij de hele wereld in de steek zou laten. De mensen hebben er werkelijk een janboel van gemaakt. We zijn al zo lang bezig er iets moois van te maken, maar het lukt niet. En God zou wellicht gelijk hebben als hij de hele zaak maar liet voor wat het was. Maar dat doet hij niet, dus dat is een andere kant van de zaak. Wij zijn geneigd de vuist omhoog te steken en te zeggen "God, zou je niet eens even mij rechtvaardiger behandelen!" maar we hebben niks te vertellen.

We zien vaak de slechte kanten van de mens, maar moeten we niet meer proberen de goede kanten te zien? Allah heeft ons verstand gegeven om de slechte en de goede dingen eruit te halen. Die macht hebben we van Allah gekregen. We kunnen er iets moois van maken.

Ik ben met u eens dat we veel meer moeten kijken naar de mooie dingen in het leven, naar dat wat we hebben in plaats van naar dat wat we niet hebben. En dat we in de gebeden zouden moeten beginnen met God te prijzen; trouwens dat doen jullie ook.

BIJBEL EN KORAN

De profeet Mohammed heeft openbaringen ontvangen - woorden van God - die hij aan de mensen heeft doorverteld. De gelovigen hebben dit opgeschreven. Andere mensen gingen al die woorden uit het hoofd leren. Is de bijbel ook geopenbaard?

De bijbel is niet één boek, door één mens ontvangen. Eigenlijk bestaat de bijbel uit 66 boeken; het is een kleine bibliotheek, zou je kunnen zeggen. De bijbel is in de loop van eeuwen ontstaan en toch zit er één lijn in: het gaat over God en mensen, net als in de koran. In de bijbel zijn het verschillende mensen die de stem van God

hebben gehoord. Zij hebben dat wat ze gehoord hebben en hun ervaringen opgeschreven. Omdat mensen verschillend zijn, krijg je op die manier verschillende indrukken te lezen. Denk maar aan Abraham, Mozes, David, Jona, Job en anderen. Het taalgebruik, de stijl, de taal zijn anders, maar in het verhaal lezen we steeds hoe God met mensen omgaat en hoe mensen met God omgaan. Je herkent God in de verhalen en soms herken je jezelf. God komt jou tegemoet in dat boek.

Ik vind dat in de bijbel het menselijke aspect benadrukt wordt: de verschillende karakters, de verschillende temperamenten: de personen in de bijbel hebben eigen ervaringen met God.

Het Oude Testament gaat voornamelijk over het volk Israël, maar met de bedoeling dat God de hele wereld in het oog houdt. Israël is er voor de wereld, Abraham is er voor de wereld. In het Oude Testament, het boek van de joden, lees je dat alle volken in Jeruzalem thuis horen: de plaats van Gods vrede, van Gods recht, van Gods zuiverheid en liefde. Jeruzalem betekent volgens mij niets anders dan wat Jezus noemde het rijk van God: liefde, blijdschap, vrede. De psalmen vertolken het ook: Babyloniërs en andere volken: allen horen ze daar thuis.

Ik geloof dat de openbaring nog niet is gestopt. Wat wij nu beleven in Nederland is zo boeiend: God is met alle mensen bezig, met moslims, met joden, met christenen, met hindoes en noem maar op. Het is een boeiende tijd, omdat God met ons allen samen op weg is.

Volgens de Koran heeft Allah alles aan de mensheid geschonken. Hij heeft profeten gestuurd om aan de mensen te laten zien dat hij bestaat. Via de profeten heeft Allah de mensheid opgedragen om de principes van de Boeken te volgen. Hoe kijkt God volgens de bijbel naar moslims?

Het lijkt mij duidelijk dat in de bijbel het

oerprincipe geldt: "God heeft de mensen lief." Een bekende tekst in de bijbel is dat God de wereld lief heeft. Voor mij staat dat voorop - onafhankelijk van het geloof van mensen. Ik denk dat er veel misverstanden tussen moslims en christenen zijn ontstaan. Moslims en christenen belijden dat God de mensen lief heeft, maar we hebben elkaár te weinig lief. God heeft een groot hart voor de mensen, maar dat hebben wij niet voor elkaar. Toch is het van groot belang dat wij met elkaar aan de praat blijven.

JEZUS

Als wij in de tijd van Jezus hadden geleefd, dan zouden we hem volgen. Jezus behoort in de islam tot één van de profeten. In principe is iedere profeet hetzelfde. Wat maakt voor jullie christenen nu dat Jezus meer bijzonder is dan de profeet Mohammed?

Bij christenen staat Jezus centraal. Wij geloven dat wij hem moeten volgen. Dat zegt hij ook: "Volg mij na." Daarnaast is er nog een diepe gedachte in de bijbel waar moslims en christenen nog eindelijk over zullen moeten praten. Ik zie duidelijk in de bijbel dat God Jezus gaf aan ons mensen die het goede en het kwade doen. Ik geloof dat God daarover zal oordelen. Ieder mens is onvolmaakt en daarom heeft Jezus de straf voor ons gedragen, zodat je dat zelf niet meer hoeft te doen. Je kunt zelf die straf van het oordeel niet dragen. Daarom voelt een christen zich vrij tegenover God, kan hij een blij mens zijn. Ik herinner me verhalen die verteld zijn over mijn moeder. Zij stierf toen ik vijf dagen oud was. De laatste weken voor haar overlijden zong zij een lied dat gaat over het sterven van Jezus voor ons: "Jezus, uw verzoenend sterven blijft het rustpunt van mijn hart". Dat geeft mij vrede. Jezus heeft mensen verzoend met God. Hij functioneert als een brug om God en mensen weer bij elkaar te brengen. Als

christen ben ik geroepen om de weg van Jezus te gaan. Dat is ook de weg van het kruis. De weg van lasten dragen en tegen dingen die God niet wil 'nee' zeggen. Steeds proberen de kwade machten door het goede te overwinnen. Dat is ook met Jezus geprobeerd, maar Jezus is opgestaan. Wij zullen ook elke dag tussen het goede en kwade moeten kiezen. Soms is dat heel moeilijk in je omgeving, maar door Jezus heb ik de zekerheid dat het goede overwinnen zal. Als ik de Mattheüs-passie hoor dan word ik ontroerd bij het horen van de woorden "het lam, dat is het lam van God, onschuldig". Zoals Jezus tot in de uiterste consequentie leefde voor anderen, zo word ik ertoe geroepen in die uiterste consequentie te leven.

ZENDING

Allah heeft de mensheid geschapen en wij zijn ervoor verantwoordelijk het geloof aan iedereen te vertellen. Het is de plicht van iedere gelovige, maar iedereen is verantwoordelijk voor zichzelf. Wanneer onze daden niet voldoende zijn, zal de profeet ons helpen op de dag van het oordeel.

Ik geloof ook dat iedere gelovige een eigen verantwoordelijkheid heeft. Aan het eind van onze levensreis komen we bij God. Waarschijnlijk stelt het goede dat wij hebben gedaan niet zoveel voor. Daarom geef ik graag mijn leven in handen van Jezus. Dat geeft mij een enorme vrijheid.

Maar christenen hebben toch vaak gezegd dat er maar één Weg is, één Waarheid en dat is de weg van Jezus?

Jezus heeft in zijn leven gewezen naar mensen die geen gelovige jood waren, die niet bij groot Israël hoorden, maar na een ontmoeting met hen zei hij: "zo'n groot geloof heb ik binnen Israël niet gevonden". Het bekende verhaal van de Barmhartige Samaritaan: hij stond niet bekend als een actief gelovig mens, maar hij hielp

een mens in nood, terwijl zeer gelovigen soms hun neus ophalen voor iemand die hulp nodig heeft. Ook elders zegt Jezus: "niet ieder die roept "Heer, Heer..." staat in het rijk van Gods liefde, maar hij die de wil van God doet". Daar gaat het om. Als je zegt 'Jezus is de weg', dan kun je met andere woorden zeggen: de liefde is de weg. De weg van Jezus is de weg langs het kruis. Die weg kunnen we als mens niet volmaakt gaan, maar Jezus zelf draagt dat. Het is de weg van de profeten. De weg van Jezus gaan is die van je naaste liefhebben als jezelf, hoewel Jezus het belang van de naaste boven dat van zichzelf stelt. Dat vraagt hij ook van ons.

Ik geloof dat de sterkste gelovigen de meeste lasten zullen overnemen. Het begint bij de profeten en dan zo naar beneden. Christenen geloven dat Jezus de zoon van God is. Moet ik dat letterlijk opvatten?

Nee, juist niet. Wij kunnen over God alleen in aanduidingen, in beelden praten. Ik leg het graag zo uit: als ik u zie en ik zie uw vader, dan denk ik: hij is echt een zoon van zijn vader. Hij lijkt precies op zijn vader. Dat kun je ook van Jezus zeggen: hij lijkt op God, hij is zo zuiver als God. Alle mensen worden in de bijbel kinderen van God genoemd, maar Jezus is het heel bijzonder.

Toch heeft Jezus ook zijn twijfels gekend. Toen hij aan het kruis hing, riep hij: "God, waarom heb je mij verlaten? Waarom heb je me in de steek gelaten?"

Toch wordt er vaak gezegd dat het christendom drie goden kent: de Vader, de Zoon en de Geest. Hoe moet ik me dat voorstellen?

Zowel in het Oude Testament als in het Nieuwe Testament wordt herhaald dat God één is, maar God laat zich op verschillende manieren kennen. Hij laat zich kennen in de mens Jezus: zo dicht wil

God bij mensen komen. Hij komt ook in de Geest bij ons. U zei net ook: "God is in ons hart". Dat is de plek waar God wil zijn. God is overal. Ik heb dat sterk ervaren toen ik in Indonesië en in Suriname werkte. Vanaf het begin is God met mensen bezig geweest. Hij heeft mensen dingen als het ware ingefluisterd en Hij houdt daar nooit mee op.

Wij noemen God onze vader, onze schepper en wij mogen als het ware zijn kinderen zijn. Wat wij als kleine mensen zeggen over God is eigenlijk gestamel. Door de opstanding van Jezus weten we dat het goede zal overwinnen.

Je ziet jezelf als een mier en de ander als een olifant. Je ziet jezelf als niks. Het is zo moeilijk voor een mens om niet egoïstisch te zijn. Egoïsme is een teken dat je de ander niet ziet, dat je geen interesse in hem hebt. Tegenwoordig is iedereen egoïstisch. Daarom gaat het ook slecht, vind ik.

Dat is wat ik net probeerde aan te geven. Jezus heeft alles gegeven ten bate van de mens. Bij het vergelijken van de mier en de olifant denk ik aan een tekst uit het Nieuwe Testament: "Acht de ander uitnemender dan jezelf". Je kunt egoïsme zien als een drift die je van God weghoudt. Het is als opstand tegen God. Dat zit in iedereen en in alle tijden vind je dat terug.

In Turkije worden we op verschillende tijden van de dag bepaald bij ons geloof. De roep van de minaret zegt dat het tijd is om te bidden. Dan merk je dat je in een moslimland leeft. Hier merk je op gewone dagen niets van geloof. Zijn mensen zo vervreemd van het geloof?

Als ik met jongeren praat merk ik dat ze heel anders leven. Ze hebben kritiek op instellingen en organisaties, zoals de kerk omdat er vaak onderlinge ruzies zijn over kerkrecht en kerkorde. Dat betekent niet dat ze niet geloven, want ze zeggen: 'Ik

bid wel en ik geloof wel'. Misschien zijn die oude instellingen aan het verdwijnen en komt er iets nieuws voor in de plaats. Ik ben ervan overtuigd dat de Geest van God blijft werken. In de kerk - en ook in de moskee - zal een openheid moeten blijven naar jongeren.

MOSLIMS IN EUROPA

Standpunt van de Nederlandse Regering inzake imams en andere geestelijke bedienaren

Op 26 febr. 1998 stuurde Minister van Binnenlandse Zaken, H.F. Dijkstal naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal een uitvoerig document: *Het integratiebeleid betreffende etnische minderheden in relatie tot hun geestelijke bedienaren*.

Enkele citaten:

[6] .. Het Kabinet acht het van belang, dat bij de verdere ontwikkeling van het integratie beleid etnische minderheden aan aspecten van godsdienst en levensovertuiging de nodige aandacht wordt gegeven. Voor veel leden van etnische minderheden, als ook voor veel leden van onze samenleving gelden beginselen van godsdienst en levensovertuiging als een richtsnoer voor hun Nederlandse burgerschap en voor hun maatschappelijk handelen, als ook voor de opvoeding en het onderricht van hun kinderen.

[16] Met de vorming en opleiding van imams ten aanzien van de functie, voorzover deze rechtstreeks is verbonden met de islamitische godsdienst mogen de Nederlandse burgerlijke overheden zich niet inlaten. Dat behoort tot het eigen domein van het kerkgenootschap, ten aanzien waarvan interventie hunnerzijds niet past.

..

Vanuit de islamitische groepen in Nederland zijn, zoals tijdens het door de minister van Binnenlandse Zaken belegde rondetafelgesprek over godsdienst en levensovertuiging, geluiden te horen die er op wijzen dat zij van hun geestelijke leiders

meer dan alleen in strikt godsdienstige aangelegenheden leiding verwachten; ook door de *Vereniging imam's Nederland* werd zulks bevestigd. Gezien de sociaal-economische en sociaal-culturele positie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving wordt, zo is hun ervaring, immers een imam feitelijk eveneens met maatschappelijke vragen, in relatie tot het sociaal-economische en -culturele integratieproces van etnische minderheden, geconfronteerd, naast met die vragen welke direct uit zijn geestelijk ambt voortvloeien. Daarbij verwacht men van hem steun bij het bepalen van de houding die zijn achterban ten aanzien van die samenleving zal innemen. Om die rol te vervullen, vinden zij het wenselijk dat hij in de eerste plaats de Nederlandse taal actief in woord en geschrift op een aan zijn functie aangepaste wijze zal beheersen; hij dient de vaardigheid te hebben in het openbaar in het Nederlands te spreken. Van een imam mag verder verwacht worden dat hij over een behoorlijke kennis beschikt over andere, in Nederland bestaande godsdienstige en levensbeschouwelijke stromingen en opvattingen en van de geschiedenis van de culturele ontwikkeling van ons land. Ook van de sociale kaart van in Nederland beschikbare instellingen, diensten en organisaties vindt men dat deze hem bekend moeten zijn. Omwille van de kwaliteit van zijn pastorale dienstverlening zal hij geschoold dienen te zijn in dienovereenkomstige methoden en technieken, eventueel ook toegespitst op bijzondere doelgroepen. Om zijn maatschappelijk functioneren optimaal te laten zijn, wil men er op vertrouwen dat een imam een

intrinsieke ervaring van integratieprocessen heeft en zich loyaal opstelt ten aanzien van de Nederlandse samenleving.

Het kabinet nodigt elke imam en alle geestelijke leidslieden van etnische minderheidsgroepen gaarne uit, zich daarbij te laten leiden door het realistische standpunt dat etnische minderheden blijvend deel uitmaken van de Nederlandse samenleving, voor hun toekomst van die samenleving afhankelijk zijn en hun volle verantwoordelijkheid als medeburger voor het welzijn ervan moeten nemen.

[17] *De regering is van mening 'dat de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging en het principe van gelijke behandeling voor de geestelijke verzorging in (overheids)instellingen' met zich brengen het recht op geestelijke verzorging. Voor de uitvoering van dit recht is nodig dat er een 'zendende instantie' is.*

Voor de krijgsmacht vormt de geestelijke verzorging een aanvulling op de eigen personeelszorg. De minister van Defensie stelt geestelijke verzorgers voor de krijgsmachtonderdelen aan op voordracht van een zendende instantie. De minister van Defensie blijft bereid een *Dienst geestelijke verzorging moslims* en een *Dienst geestelijke verzorging hindoes*, elk met twee formatieplaatsen in te richten en daartoe functionarissen aan te stellen, mits een zendende instantie namens islamitische, resp. hindoe-gemeenschappen in Nederland, beschikbaar is om hem dien-aangaande van een voordracht te voorzien.

De minister van Justitie is in beginsel bereid een *Dienst geestelijke verzorging moslims* en een *Hoofd geestelijke verzorging hindoes* aan te stellen, afhankelijk, enerzijds van helderheid over een zenden-

de instantie namens islamitische resp. hindoe-gemeenschappen in Nederland, anderzijds van de uitkomsten van een aanstaand behoefteonderzoek...

[18] *Overleg met islamitische en hindoe-organisaties*

Vanuit de rijksoverheid zijn gedurende de afgelopen jaren met zekere regelmaat signalen uitgegaan in de richting van de moslim- en naar hindoe-gemeenschappen in Nederland om samenwerkingsverbanden aan te gaan. Zo'n samenwerkingsverband dient weliswaar voldoende ruimte te laten aan het instandhouden van de eigen oogmerken en het eigen karakter van elke deelnemende organisatie; maar de gemeenschappelijke doelstelling van representatie van de islam, resp. het hindoeïsme ten opzichte van de overheid is er toch een leidend beginsel van. Vastgesteld moet worden dat de organisatorische ontwikkeling van de islam in ons land nog in staat van ontwikkeling verkeerd; op landelijk niveau dienen zich thans vier raden aan die, in verschillende configuraties de belangen van overigens uitsluitend soennitische moslims beogen te behartigen: De *Islamitische Raad Nederland*, de *Nederlandse Moslimraad*, de *Raad voor Moskeeën* en de *Islamitische Raad Nederland*; recent werd de vorming van een vijfde raad gemeld (*Islamitische Raad in Nederland*). Ook bestaat er een belangenvereniging van imams (*Vereniging Imam's Nederland*).

Bij de hindoe-organisaties hebben genomen initiatieven nog niet geleid tot een of meer blijvende samenwerkingsverbanden.



Uitvoering van deze besluiten wacht overigens op .. representatief orgaan

Het is zaak het verzoek van rijksoverheidswege om een landelijke organisatie van de islam- c.q. hindoeïstische stromingen te vormen, nog eens helder uiteen te zetten.

Van de zijde van de rijksoverheid bestaat er ten aanzien van de geestelijke verzorging in overheidsinstellingen een *noodzaak* om een representatieve gesprekspartner als zendende instantie vanwege de hoofdstromingen van de islam, c.q. hindoeïsme tegenover zich te hebben. Het gaat daarbij om de benoeming van functionarissen, formatief in dienst van het

ministerie van Justitie, c.q. van Defensie voor de centrale Diensten geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen en inrichtingen van kindbescherming, resp. krijgsmacht delen, resp. justitiële instellingen. De voordracht van geautoriseerde kandidaten door de representatieve gesprekspartner is noodzakelijk om de rijksoverheid in staat te stellen imams en pandiets in deze departementale Diensten te benoemen. Idealiter is die representatieve gesprekspartner te vinden in een samenwerkingsverband van islamitische organisaties in Nederland dat zoveel

mogelijk althans de grote stromingen binnen de islam verenigd. De samenstelling van zo'n gesprekspartner kan overigens variëren naar gelang de verschillende samengestelde doelgroep in krijgsmacht-delen, in penitentiaire inrichtingen en in zorginstellingen. Met betrekking tot de geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen kan het aangekondigde onderzoek naar de reikwijdte van de noodzakelijke geestelijke verzorging worden afgewacht. Om een ander doel is voor de rijksoverheid de formatie van representatieve islamitische en hindoeïstische gesprekspartners *wenselijk*, vooral om bij bijzondere gebeurtenissen overleg te kunnen plegen over aangelegenheden van gemeenschappelijk belang. Maatschappelijk kan zo'n gesprekspartner evenzeer gewenst zijn om de presentie van de islam en het hindoeïsme in onze samenleving te symboliseren en de interreligieuze dialoog gestalte te geven. Voor wat de rijksoverheid aangaat, staan er overigens andere wegen dan een georganiseerd landelijk samenwerkingsverband van moslim- en hindoeï-organisaties open om op een vruchtbare wijze zulk een overleg aan te gaan. Afhankelijk van de agenda kunnen organisaties worden uitgenodigd die in het bijzonder bij de onderhavige materie betrokken zijn of anderszins daaraan waardevolle bijdragen kunnen geven. De ervaring heeft inmiddels geleerd dat zo'n overleg zodra de behoefte daaraan, ofwel van de zijde van moslim- of hindoeï-organisaties, ofwel vanuit het kabinet, voordeed, op kort termijn kon worden gerealiseerd. Dat was het geval bij gelegenheid van de publikatie in het Nederlands van de roman "The satanic verses" van S. Rushdie en bij de aanvang van de z.g. Golf-crisis. Gezien de ver-

schillende omstandigheden was een flexibiliteit in de keuze van de gesprekspartners daarenboven een gunstige omstandigheid. Buitendien bestaat met het regelmatig overleg over aspecten van het integratiebeleid etnische minderheden, geregeld in de Wet overleg minderhedenbeleid, een overlegstructuur. Het kabinet blijft bereid tot overleg met islamitische en hindoeïstische organisaties over aangelegenheden van gemeenschappelijk belang en zal daar, zodra gewenst, ook zelf het initiatief toeneemen.

[19] .. Indien echter in Nederland eigen opleidingen tot imam zullen zijn gerealiseerd, ligt een reële afweging van Arbeidsvoorziening omtrent in Nederland aanwezig prioriteit genietend aanbod in de rede.

Er worden verschillende mogelijkheden gesuggereerd voor introductiecurssussen van imams, komend uit het buitenland. Die cursussen worden verbonden aan wat nu wordt voorgeschreven door de Wet Inburgering Nieuwkomers.

[22] .. Het kabinet is er een groot voorstander van dat in Nederland toereikende voorzieningen voor een imamopleiding voorhanden zijn. Het huidige wettelijke kader biedt daartoe de nodige mogelijkheden: hieronder wordt daarvan een beeld gegeven. Zodra die opleidingen in Nederland vrucht beginnen af te werpen, zijn aanvragen voor tewerkstelling van een buitenlandse imam overeenkomstig de Wav effectief af te wegen tegen (prioriteit genietend) Nederlands aanbod.

Vorbereidingen Islamitische universiteit gaan door

Ondanks de voorkeur die de regering heeft uitgesproken voor een imamoopleiding binnen de bestaande universiteiten, worden door twee moslimorganisaties voorbereidingen getroffen voor een zelfstandige islamitische universiteit. In BEGRIP, jaargang 24/1 werd hierover al bericht.

Inmiddels heeft de *Stichting Islamitische Hoger Onderwijs* (SIHO) laten weten samen met de Universiteit Utrecht (UU) een intentieverklaring te hebben opgesteld om tot samenwerking te komen. Deze intentieverklaring zou binnenkort moeten worden getekend. Voorzitter Karagül van de SIHO denkt bij de beoogde samenwerking aan uitwisseling in onderwijs en onderzoek.

Studenten van de UU kunnen bij de SIHO een bijvak islamitische theologie volgen. Omgekeerd zullen studenten van de SIHO onderwijs aan de UU volgen, bijvoorbeeld in de sociale wetenschappen, filosofie, geschiedenis of talenstudies. (*Utrechts Nieuwsblad* 25 maart 1998).

Het andere initiatief, dat van de *Islamitische Universiteit van Rotterdam* (IUR), lijkt het stadium van intentieverklaringen gepasseerd. Men hoopt in september 1998 de eerste colleges te geven en de inschrijfprocedures zijn gestart. Op 26 mei houdt de IUR een persconferentie om de uitgewerkte plannen te presenteren. In de uitnodiging voor de persconferentie wordt de visie van de IUR als volgt verwoord: "IUR wil door middel van academisch onderwijs en onderzoek een bijdrage leveren aan de synthese van deze elementen: Leven als moslim, dat wil zeggen een leven vanuit het bewustzijn door Allah

met een doel geschapen te zijn (...) Leven als burger van de Nederlandse samenleving, dat wil zeggen als verantwoordelijk lid van de samenleving, die binnen de hier geldende sociale omstandigheden een constructieve bijdrage probeert te leveren aan de maatschappij." De IUR benadrukt haar onafhankelijkheid, die er evenwel toe leidt dat men met zeer beperkte middelen moet zien rond te komen en bijvoorbeeld zal moeten werken met emeritus docenten die pro deo willen werken.—Nico Landmand

Doorbraak Islamitische basisscholen in Engeland

Terwijl we in Nederland al sinds 1988 door de overheid bekostigde islamitische basisscholen kennen, moesten de islamitische scholen in Engeland zich tot voor kort zelf bedruipen. In september 1998 komt hierin verandering, doordat de overheid een positieve beslissing heeft genomen op een subsidieverzoek van twee islamitische scholen. Het gaat om de *Islamia Primary School* in Brent, London, en de *Al-Furqan Primary School* in Sparkhill, Birmingham. (*British Muslims Monthly Survey*, 20 Febr. 1998).

De *Islamia Primary* ziet hiermee vijftien jaar inspanning beloond. Diverse eerdere aanvragen zijn afgewezen (zie voor een bespreking van deze vergeefse pogingen: Jan Rath e.a. *Nederland en zijn Islam*, Amsterdam 1996, pag. 222-226).

De bekostiging van deze twee scholen is een doorbraak voor het islamitisch onderwijs in Engeland, dat nu sterker geïntegreerd wordt in het Britse onderwijsbouwwerk. De doorbraak is mede mogelijk geworden door een verandering in de onderwijswet. Om bekostigd te worden moesten scholen in het verleden de status

van "Voluntary Aided" aanvragen. De beslissing over een dergelijke aanvraag wordt genomen door de *Plaatselijke Onderwijs Autoriteiten*, een instantie waarin plaatselijke belangengroepen vertegenwoordigd zijn.

Jarenlang hebben deze de islamitische pogingen tot erkenning weten tegen te houden. Sinds enkele jaren kent Groot-Brittanie evenwel een nieuw type school, de *Grant Maintained Schools*, die rechtstreeks door de centrale overheid worden bekostigd. Terwijl de islamitische aanvragen voor de *Voluntary Aided* status steeds zijn afgewezen door de plaatselijke autoriteiten, zijn nu dus de aanvragen voor een *Grant Maintained* status wel gehonoreerd.

—Nico landman

Een dag in Kampen

Vanuit de connecties die onze studentenvereniging *Focus* heeft, kregen we te horen dat er 25 april in Kampen een kerkendag zou plaatsvinden. Mij werd gevraagd of ik eventueel tijd zou hebben om mee te doen aan deze dag. Na kort nagedacht te hebben dacht ik waarom niet. Na ja geantwoord te hebben heb ik de programma verder van de dag afge wacht. 25 april brak aan en na dat alles in eerste instantie tegenzat kwam ik te laat in Kampen aan, waardoor ik niet mee kon doen aan waarvoor ik gevraagd was. Zonder te aarzelen had ik de gedachte: "Ik heb toch niet voor niks bijna twee uur in de trein en vervolgens een half uur in de bus gezeten".

Meteen begon ik kerken te bekijken, want naast het architecturele is het erg interessant om een ander geloof van dichterbij te bekijken en ideeën in je hoofd te verrijken. Daarna heb ik stands bezocht, die volop bezig waren om mensen te bestrij-

ken met informatie over de organisatie waarvoor ze werkten en te beïnvloeden. Heb met mensen ideeën uitgewisseld over o.a. het christendom en islam. Vervolgens dacht ik wil mijn dag afsluiten met een bezoek aan de Turkse moskee in Kampen. Toen ik binnen kwam stond ik perplex van de aandacht die de mensen schonken aan een ander geloof in Nederland. Zag dat er informatie over de islam verspreid werd en dat er volop naast wat turkse deeggerechten en turkse thee gedachten uitgewisseld werd. Dit vond plaats zowel tussen Nederlanders onderling als met Nederlanders met Turkse mensen. Wat ik dus kan meedelen is dat de tweede grootste geloof in Nederland (Islam) op 25 april in Kampen was verenigd op een hele verbroederlijke wijze met de christendom. Hopelijk is dit de zonneshijn na de vele regen en kunnen mensen met verschillende geloven met elkaar beter met elkaar omgaan, of dit nou islamieten met christenen zijn of een atheïst met een boeddhist. Allen zijn we gelijk of we nou wit, bruin of rood gekleurd zijn, islam, christendom of welk ander geloof dan ook hebben.

Wat ik verder over de kerkendag nog kan zeggen is, dat dit voor mij aanleiding is geweest om even bij stil te staan dat we voor elkaar zijn en niet tegen. = De treinreis naar 's-Hertogenbosch begint weer.

Met vriendelijk groet, Haluk Yavuz

Officiële viering van het ramadanfeest in Bremen

Op cultureel gebied zijn de Landen van Duitsland redelijk zelfstandig. De protestante kerken zijn per land georganiseerd

en ook het onderwijs verschilt per land. De stad Bremen, een eigen *Bundesland*, heeft aan het einde van de laatste Ramadan een ontvangst gegeven voor 700 gasten in het historische stadhuis. De burgemeester en de President van de Senaat, eigenlijk het staatshoofd van het 'land' Bremen, hebben in 1998 voor het eerst deze uitnodiging gedaan, nadat er in Bremen een zeer succesvol verlopen *Islam-Week* was gehouden. Senaatspresident Dr. Henning Scherf begon zijn toespraak met een citaat uit Koran 2:183-185 over het vasten. Hij benadrukte dat de moslims een deel van de gemeenschap van Bremen zijn en daarin een verrijking betekenen. De Turkse consul, Mehmet Emre, de vertegenwoordiger van het Zentralinstitut Islam-Archiv-Deutschland en een aantal andere moslims spraken hun dank uit voor deze bijzondere gelegenheid. [Uit: *Moslemische Revue* 1998/1]

El Kalima twintig jaar

In februari 1978 werd in Brussel het *Centre El Kalima* (lett. 'Het Woord') opgericht door de priester Jean-Marie Gérard. Eerste directeur was de Witte Pater Charles Deckers, die toen juist terugkeerde van 27 jaar pastorale arbeid in Algerije, waar hij in 1995 tijdens een bezoek op tragische wijze vermoord zou worden. Vanaf het begin hebben ook enkele vrouwelijke religieuzen aan het centrum meegewerkt. Op het ogenblik is de Dominikanes Marianne Goffoël belast met de leiding.

Het Centre El Kalima heeft vanaf het begin conferenties en ontmoetingsgroepen georganiseerd; er zat altijd wel iemand in het pand op no. 69 van de Rue du Midi te studeren, er was ook altijd een ruimte voor meditatie en (gezamenlijk) gebed.

Daar wordt ook het Waals-Belgische Franstalige zusje van *Begrip*: *EL KALIMA* viermaal per jaar uitgegeven. Het nummer van Mars-Mai 1998 geeft een terugblik op *20 jaar El Kalima*.

Rondetafelgesprek in Amsterdam

Prognoses zeggen dat over een jaar of tien de helft van de Amsterdamse bevolking van allochtone afkomst zal zijn. Voor het grootste deel Marokkanen en Turken, moslims dus. Vandaar dat de *Taakgroep Migranten* van de Raad van kerken in Amsterdam al jarenlang de volgende agendapunten heeft: het gebrek aan moskee-ruimte, inventariseren van kerkruimte die ter beschikking komt en de behoefte aan moslim zijde; problemen rond de Aya Sofia-moskee van de *Milli Görüş* beweging; opleiding van imams; Stichting Bijzondere leerstoel Islam SBLI; geestelijke verzorging van moslims in justitiële inrichtingen.

Gesprekken met moslimleiders blijft van groot belang. Eén van hen is de heer Coskun Görüş, die vele openbare functies bekleedt, o.a. voorzitter van bovengenoemde SBLI en kandidaat voor de Tweede Kamer voor het CDA. Mede op zijn initiatief organiseerde de *Taakgroep* onlangs samen met de SBLI een Rondetafelgesprek. Aan het gesprek namen deel: Dhr. Fuad Yavas, imam van de Aya Sofia moskee te Amsterdam, Mevrouw Berna Yilmaz, directeur van de NISBO (Nederlandse Islamitische Bond voor Ouderen) tevens voorzitter van de LIVO (Landelijke Islamitische Vrouwen Organisaties), Dhr. Hadji Karacaer (voorzitter Mili Görüş Nederland en voorzitter Bestuur Aya Sofia moskee), dhr. Deniz Balak (bestuurslid

SBLI, raadslid CDA A'dam Oost), dhr. Ali Çetin (secr. Bestuur SICA, Stichting Islamitisch Centrum Amsterdam), mevr. Sietske van der Hoek, SOW predikant Amsterdam, mevr. Toos Beentjes (pastor RK kerk), dhr. Theo Beusink (pastoraat allochtonen RK kerk), dhr. Wim Reinders (predikant Indonesische Kerk in Nederland).

De eerste vraag die aan de orde kwam was: *Hoe voelt het om bij een religieuze minderheid te behoren?* De vraag werd het eerst gesteld aan een christen, lid van de *Taakgroep*, die jarenlang in Indonesië werkte, qua aantal het grootste moslimland ter wereld; 12% van de bevolking is christen.

Antwoord: "Ik heb me daar nooit bedreigd gevoeld. In de grondslag van de Indonesische Staatsideologie, de vijf zuilen, wordt het christelijk geloof erkend als één van de godsdiensten in Indonesië. De islam in Indonesië is in het algemeen tolerant, al zijn er fanatieke groepen. Op Idul Fitr aan het eind van de vastenmaand Ramadan bezoeken moslims hun ouders, vrienden, burens en vragen vergeving voor wat ze in het voorbije jaar mochten hebben misdaan jegens hen. Veel christenen doen aan deze gewoonte mee en bezoeken in die dagen hun moslim burens en -vrienden en vragen eveneens vergeving. Ook genoemd *Taakgroeplid* deed dat bij zijn burens. Als reactie kwamen die burens als moslim op het kerstfeest hem een bezoekje brengen om *Zalig Kerstfeest* te wensen, en veel christenen nodigen hun moslimvrienden en burens uit om samen met hen van een Kerstmaaltijd te genieten. Ook vertegenwoordigers van de plaatselijke overheid worden op kerstbijeenkomsten uitgenodigd en geven daaraan vaak ge-

hoor".

Van moslimzijde kwam de vraag "Hoe voel jij je in een religieuze minderheid?", waarop de volgende reactie kwam:

"Wij voelen ons als religieuze minderheid in Nederland beter thuis dan in Turkije waar we vandaan komen, ook al is de overgrote meerderheid daar moslim. Op bepaalde plaatsen (bijv. universiteiten) is het voor vrouwen verboden een hoofd-doekje te dragen. In Turkije is het niet gemakkelijk om als serieuze moslim te leven. Je hoeft in Nederland geen strijd te voeren voor je identiteit. Ik zou niet terug willen naar Turkije."

Toch ervaart een andere moslim-deelnemer wel spanning in Nederland door het gedrag van de gehele gemeenschap. "Als het over criminaliteit gaat, hebben Turken en Marokkanen het gauw gedaan."

De volgende vraag: "Wat is eigenlijk moslim of christen zijn?" Een christen deelnemer zei: "Af en toe lees ik in de Bijbel. Aan Jezus kunnen we zien wie God is: Liefde tot in de dood, en van mensen blijven houden. Het valt me in contacten met moslims op, hoeveel misverstand er is over het christelijk geloof. Zij vragen of christenen ook in God geloven." Een andere christen zegt: "Geloof leidt voor mij als christen tot bepaalde keuzes in mijn leven. God is Liefde en ik heb een verhouding met Hem." Hierop antwoordt een moslimdeelnemer: "Moslim zijn is een zaak van je innerlijk, daarna van de praktijk naar buiten. Maar er is een groot verschil tussen jongeren en ouderen. Jongeren gaan er dieper op in." Waarop een andere moslim zegt: "Mijn identiteit, mijn referentiekader is de Islam. Er zou in Nederland meer aandacht besteed moeten worden aan *halaal* eten voor moslims in restaurants. In de koran

staat dat varkensvlees verboden is door God." Weer een ander zegt: "om te weten wat een moslim is, moet je in de koran kijken en niet naar de praktijk in Saudi-Arabië, dat is geen echt islamitisch land. Nederland voldoet qua tolerantie uitstekend aan de maatstaven van de islam, Saudi-Arabië niet."

Derde vraag: "Wat zegt de islam over samenleven met christenen en joden, kun je bondgenoot zijn?" Een christendeelnemer: "We zijn als moslims en christenen allebei minderheid in Nederland, dat kan verbinden" Een moslim zegt: "Bij samenwerking in de praktijk komen toch wel de verschillen boven: islam is alles omvattend, heeft voor veel detailsituaties concrete voorschriften. Bij christenen is het, je moet goed zijn voor je medemensen, maar niet zo geconcretiseerd als bij ons. Belangrijk vind ik ook dat Allah één is, en de christenen hebben iemand naast Hem! Toch kun je wel samen bondgenoot zijn" Andere moslim: "Dat kan alleen in Amsterdam, nog niet in geheel Nederland." Hij vertelt dat hij een abonnement heeft op het *Reformatorisch Dagblad*, een krant in de rechterflank van protestant Nederland. Eén van de moslims wijst op moslimoverheden in het verleden, die soms heel verdraagzaam waren voor joden en christenen, maar een andere deelnemer wijst op moslimoverheden vandaag die allerminst verdraagzaam zijn. Een christen: "Wij zijn allen kinderen van God, daarom moeten we samenwerken." Moslimreactie: "God heeft geen kinderen, wij zijn schepselen en juist in samenwerking ga je zien wat eigen identiteit is. Je kunt als moslim beter je kinderen naar een christelijke dan naar een openbare school sturen. Het is te hopen dat christenen veel

invloed houden in Nederland. Wij merken bij veel jongeren dat de islam weinig greep meer op hen heeft. Als je aan sommige criminele of ontspoorde jongeren voorstelt dat er via de moskee iets voor hen gedaan wordt, lachen ze je uit. Overigens: jongere moslims zijn vaak beter geïnformeerd over hun godsdienst dan ouderen, en doen dan een bewuste, diepgaande keuze."

Zowel de moslims als de christenen in het gezelschap voelen zich in de Nederlandse samenleving soms gediscrimineerd als gelovige minderheid. -W.H.M. Reinders

Ere-voorzitter WCRP Vredestichter Dr Inamullah Khan overleden

Moslemische Revue (opgericht in 1924) in Soest, Duitsland, meldt in haar eerste nummer van 1998 (januari/maart) dat de vroegere Secretaris-Generaal van het World Muslim Congress Dr. Inamullah Khan op 1 december 1997 op 84 jarige leeftijd is overleden in zijn woonplaats Karachi. Dr. Inamullah Khan had een groot gezag in de Moslim wereld. Een van zijn grootste verdiensten was dat hij met eindeloos geduld, samen met anderen, vrede wist te bewerkstelligen tussen Iran en Irak. Hij werd hiervoor door de Verenigde Naties onderscheiden. Hij was erepresident van de WCRP (=Wereld Conferentie van Religies voor Vrede) en ontvanger van (onder meer) de Templeton prijs voor zijn bijdrage aan de verzoening van volken en religies. Zijn motto was: "Alle gelovigen zijn broeders". Inamullah Khan kwam uit Birma. Daar zette hij zich als jurist en journalist in voor de vorming en het onderwijs van de moslimse minderheid. In 1948 kwam hij naar Karachi, waar hij bouwondernemer werd in een zeer snel groeiende stad. Daardoor was

hij financieel onafhankelijk, toen hij secretaris werd van het Moslim Wereld Congres (in het Arabisch *Mu'tamar al-'Alam al-Islami*). Dit Congres werd in 1926 als eerste internationale moslim organisatie opgericht in Mekka als antwoord op de eerste wereldoorlog en het afschaffen van het (Turkse) kalifaat. De eerste twee conferenties werden in Cairo (onder leiding van de Al-Azhar universiteit) en in Jerusalem gehouden. Men probeerde zich, zo onafhankelijk mogelijk van moslim regeringen, met religieuze en juridische problemen bezig te houden. In 1949 en 1951 werden conferenties in Karachi gehouden. Inamullah Khan werd secretaris en het bureau werd gevestigd in Pakistan. Het bureau geeft drie bladen uit: Een weekblad *The Muslim World* (niet te verwarren met het gelijknamige in 1911 door christenen in Hartford, USA, opgerichte kwartaalblad), een jaarboek, *The Muslim Minorities* (niet hetzelfde als het in Djeddah en London verschijnende kwartaalblad *Journal of Muslim Minority Affairs*) en *World Muslim Gazetteer*. In 1951 werd een handtekeningenactie georganiseerd voor een petitie aan de UNO betreffende de kwestie Kashmir. Men bracht het tot een miljoen handtekeningen, voor die tijd een record! Ook sprak men over bevordering van handel, het opzetten van een Internationale Islamitische Bank (zonder rente maar met winstdeling) en een islamitisch persbureau, zaken die later op de agenda van regeringsleiders zouden komen in de veel machtiger *Organisatie van de Islamitische Conferentie*, opgericht in 1970. Van de OIC zijn momenteel meer dan vijftig landen lid, de meeste met een moslim meerderheid. De organisatie van Dr. Inamullah Khan bevordert islamitische eenheid, toenadering tussen religies

en vrede. Ook moslim minderheden zijn vertegenwoordigd. Inamullah Khan kwam immers zelf uit een minderheidssituatie in Burma. Dr. Inamullah was met het oog op de spanningen in het Midden Oosten een voorstander van dialogen tussen joden en moslims. Hij spoorde afdelingen in Canada en Duitsland hiertoe aan. Tegenover dialogen met christenen stond hij enigszins gereserveerd. Hij meende dat zolang kerken niet afzagen van 'islamzending' als wezenlijke kerkelijke opdracht een dialoog op basis van gelijkwaardigheid tussen christenen en moslims niet mogelijk was. Ik heb met hem over dit onderwerp gesproken tijdens ontmoetingen in Rawalpindi, Karachi en Genève. Wel vond hij dat christenen en moslims op het praktisch vlak met elkaar moeten samenwerken, omdat ze samen meer dan de helft van de wereldbevolking vormen en daarom een grote gemeenschappelijke verantwoordelijkheid dragen voor vrede en milieu. Daarom was hij bereid om samen met de Wereldraad van Kerken in 1982 een conferentie te beleggen in Colombo over gezamenlijke bestrijding van noodsituaties in de wereld, zoals het vluchtelingen-vraagstuk en ontwikkelingssamenwerking ten bate van de armsten in de samenleving. Maar die conferentie verliep erg stroef omdat de voorzitter van het *Muslim World Congress* Dr. Maroef al-Dawalibi te veel tijd gebruikte voor het uiteenzetten van zijn bezwaren tegen het christendom (zie *Begrip*, 63, Colombo 1982: Doorbraak in de dialoog met moslims?) Er bleef zo nauwelijks tijd over voor het maken van afspraken. Deze zelfde al-Dawalibi wees na 18 jaar voorzitter te zijn geweest zonder overleg met het bestuur Dr. Abdullah Omar al Naseef, secretaris van de *Islamitische Wereld Liga* (in de

wandeling meestal met de Arabische naam de *Rabita* (= Liga genoemd) aan als zijn opvolger. Protesten tegen deze handelswijze bleven niet uit. Inamullah Khan verklaarde, verzoeningsgezind als hij was, dat dit niet betekende dat het *Muslim World Congress* een filiaal zou worden van de *Rabita*. Wel zou er van nauwere samenwerking sprake zijn. Wie de statuten en publikaties van beide organisaties vergelijkt constateert dat de *Rabita* minder openstaat voor samenwerking met niet-moslims dan het *Congress*. Toch is het niet juist te stellen dat de *Rabita* tegen dialoog is. In een interview met *Le Figaro*, gevoerd door Witte Pater Michel Lelong, toen de officiële contactpersoon van de R.K.Kerk in Frankrijk voor dialoog met moslims, in 1983, sprak Dr. Oemar Al-Naseef zich voor dialoog uit. Bij de opening van de Molukse Moskee in Ridderkerk op 1 okt. 1984 bevestigde hij, desgevraagd door ondergetekende, wat hij in *Le Figaro* had verklaard. Maar de initiatieven daartoe kwamen steeds van het *Congress* van Dr. Inamullah Khan. Het is kenmerkend voor de *Rabita* dat het confeereert over de vraag hoe men de invloed van het christendom in Afrika kan terugdringen. Ook geeft de *Rabita* ruimte voor propaganda voor het zogenaamde evangelie van Barnabas, dat de christenen als echt zouden moeten erkennen (zie: *Journal* van de *Rabita* van Nov. 1997). Er is daarom alle reden te vrezen dat nauwere samenwerking tussen beide islamitische wereldorganisaties, onder Saoedi leiding en met Saoedi fondsen verdere samenwerking met niet-moslims in de geest van Dr Inamullah Khan zal vertragen. Bij zijn begrafenis verklaarden, volgens *Moslemische Revue*, twee sprekers dat deze hele episode voor de oud-secretaris uiterst

pijnlijk was geweest. Een Pakistaanse spreker stelde zelfs dat na het terugtreden van Dr. Inamullah Khan het *Muslim World Congress* in een neerwaartse spiraal was terecht gekomen. Tijdens bezoeken aan Europa in 1988 en 1989, met name aan Duitsland sprak Inamullah Khan zich samen met christelijke leiders uit voor betere wederzijdse informatie. Ook gaf hij zijn fiat aan een nieuwe Duitse vertaling van de Koran in een kort voorwoord dat hij daartoe schreef, ondanks het feit dat de vertaler Dr. Adel Theodor Khoury, hoogleraar in Münster, een Arabisch Christen was en hij zelf geen Duits kende. Dit fiat was een enorm blijk van vertrouwen, als men zich herinnert dat zelfs een moslim als Muhammad Pickthall de grootste moeite had zijn Engelse vertaling erkend en geaccepteerd te krijgen. Inamullah ging in dezen af op het oordeel van zijn Duitse geloofsgenoten. Tijdens interviews in Duitsland, in de kerkelijke en seculiere pers, verklaarde Inamullah Khan voor het censureren van boeken als *De Duivelsverzen* te zijn, maar niet zo ver te willen gaan als Khomeiny, omdat hij voor de vrijheid van meningsuiting was. Maar Salman Rushdie had volgens hem Abraham, geëerd door joden, christenen en moslims, beledigd, terwille van de verkoopcijfers. (In *De Duivelsverzen* wordt Abraham *son of a bitch* genoemd vanwege zijn heenzenden van Hagar en Ismaël J.S.). Enkele jaren geleden sprak hij de wens uit dat de 21ste eeuw een tijdperk van vrede en spiritualiteit zou inluiden, na de 20ste door oorlogen geteisterde eeuw. Maar dat kan volgens hem alleen maar gebeuren wanneer we samen nu, zonder uitstel, gaan werken aan de oplossingen van de grote wereldproblemen in plaats van die voor ons uit te blijven schuiven.

Een van de grootste obstakels voor de wereldvrede is volgens hem dat de rijke Westerse landen de wereldeconomie beheersen en niet echt bereid zijn tot delen. Hij verklaarde zich een voorstander van het uitbannen van alle nucleaire bewapening en het sluiten van fabrieken voor conventionele wapens. Met Dr. Inamullah Khan is een groot en oprecht moslim wereldburger en vredestichter heengegaan. "Zalig de vredestichters, want zij zullen kinderen Gods genoemd worden", zei Profeet 'Isa. Ik hoop van harte dat de zorg over de toekomst van het levenswerk van Dr. Inamullah Khan, die duidelijk ook door Muhammed Salim Abdullah van de *Moslemische Revue* wordt gedeeld, ongegrond zal blijken te zijn.-Jan Slomp

Afghaans Dialoogpartner Dr Abdul Hakim Tabibi overleden

Afghaan en dan ook nog een warm en actief voorstander van dialoog tussen moslims en christenen, die combinatie komt zelden voor. Toch werden die verenigd in de persoon van Zijne Excellentie Dr. Abdul Hakim Tabibi. Dr. Tabibi overleed op 4 april 1998 op 73 jarige leeftijd in Genève. Hij diende Afghanistan als minister van justitie, procureur-generaal, ambassadeur in zes landen en dertig jaar bij de Verenigde Naties. Met het oog op de 50ste verjaardag van de UNO schreef hij een rijk geïllustreerde autobiographie *Reminiscences of my four decades of diplomatic life at the service of Afghanistan and the World at Large*. Dr Tabibi was ook lid van de *International Council of Da'wah* (Nodiging tot de islam). Begin januari 1985 hield deze da'wah-raad een groot congres in het jaarbeursgebouw in Utrecht met imams uit Europa en Amerika. Mij werd gevraagd daar een lezing te

houden over christelijke zending. Na de lezing vroeg Dr. Tabibi of mijn tekst mocht worden gepubliceerd in zijn tijdschrift *The Firmest Bond* (Het Stevige Handvat, Soera 2:256). De titel van dit kwartaalblad is ontleend aan het gelijknamige tijdschrift dat zijn landgenoot de beroemde hervormer Djamâl al-Dîn al-Afghâni en zijn Egyptische collega Muhammad Abduh uitgaven in Parijs in 1883 met de Arabische titel *Al 'Urwah al-Wuthqâ*. De titels staan in het Arabisch, Frans en Engels op het hedendaagse tijdschrift. Tabibi was een groot bewonderaar van Al-Afghani. Hij voelde zich net als deze een Panislamist, met een missie voor de hele wereld. Het laatste nummer van voorjaar 1998 was aan Al-Afghani gewijd! In 1987 ontmoetten we elkaar weer tijdens een islamconsultatie van de Wereldraad van Kerken in Limassol op Cyprus. Hij bleef bereid bijdragen van niet-moslims te publiceren. Hem was er alles aangelegen om het negatieve imago dat Afghanistan bij velen leeft te verbeteren. In Afghanistan bestaat geen lokale autochtone kerk meer. Tot het eind van de 13e eeuw was er een Nestoriaans bisdom in Herat. Maar dat verdween met de Mongolenstorm. Er zijn in het land wel christelijke hulpverleningsinstanties actief. Maar evangelisatie is verboden. Amerikaanse hulpverleners die aan het eind van de jaren zestig dit verbod overtraden werden uitgewezen. Toch kregen hulpverleners en diplomaten in Kabul aan het begin van de zeventiger jaren permissie voor het bouwen van een kleine kerk voor de internationale gemeenschap. Tijdens ons bezoek aan Kabul, Nauruz (21 maart) 1971, was het onder de kap. Maar kort daarna werd het hele gebouw op last van de autoriteiten met de grond gelijk ge-

maakt. Elke steen en elke balk werd apart gedemonteerd, alsof men naar iets zocht. Er bestonden geruchten dat dit was omdat het gebouw te dicht bij de Sovjet ambassade stond en men vreesde dat er afsluisterapparatuur in verstoep was. Deze gebeurtenis veroorzaakte een internationale rel waarbij de Afghaanse regering de grootste moeite had zich te rechtvaardigen. Iemand die zeer ongelukkig was met het gebeuren was diplomaat Dr. Tabibi zoals hij ons tijdens ontmoetingen toevertrouwde. Hij leed zichtbaar aan wat er in zijn land gebeurde. Hij heeft het ontstaan van een beter en toleranter Afghanistan niet meer mogen meemaken. Het heeft aan hem niet gelegen. Onze gedachten en gebeden gaan uit naar zijn vrouw Najiba en hun kinderen. Onder aan de rouwcirculaire van de familie stond in het Arabisch: Van God zijn wij en naar Hem keren we terug.-Jan Slomp

Katholiek geworden na vragen van Moslims..

Het paasnummer van het weekblad HP/DE TIJD (10.4.1998) heeft een autobiografisch verhaal van de Leidse Arabist Dr. Hans Jansen, die in 1966-67, nog als student voor het eerst in Cairo was. Toen al "merkte ik tot mijn verbazing dat de vraag 'wat ik was' veel gesteld werd. Het ging er dan om of je moslim, christen of jood was. Het antwoord 'protestant' werd niet begrepen. Het antwoord 'niks' werd niet geaccepteerd. Ik werd beschouwd als de erfgenaam van een erfgoed waaraan geen enkele betekenis werd toegekend. En dan was ik nog een afvallige erfgenaam ook. Was ik wel op de goede weg? Onrust maakte zich van mij meester." In zijn latere academische carrière kwam hij vaak

op congressen, waar hij de enige deelnemer was die niet-moslim en ook niet-jood was. "Waarom ging ik, te voet, ook dat nog, naar de vroegmis in plaatsen als Detroit en Oxford? Alleen om mijn niet-joodse, niet-moslimse identiteitte onderstrepen? .. Wanneer een fundamentalistische sjeik, of een van diens medewerkers, aan me vroeg wat ik zelf was, antwoordde ik nu 'katholiek'. Net als moslims die naar hun geloof gevraagd worden, voegde ik daar 'godzijdank' aan toe. Ik moet zeggen dat het effect me elke keer weer verbaasde. Vroeger, met de antwoorden 'niks' of 'protestant', verzandden gesprekken veel te vaak in pogingen om mij te bekeren. Nu ik zei dat ik godzijdank katholiek was, lieten de sjeiks zulke pogingen achterwege, en kwamen ze meteen ter zake. Beschouwden ze me als katholiek als een hopeloos geval? Maar de informatieverstrekking verliep nu veel rustiger. De vromen in het Midden-Oosten met wie ik contact onderhield, probeerden nu vooral uit te leggen wat hen bewoog, gingen ervan uit dat ik daar begrip voor zou hebben, en stelden zich niet langer aan om mij te imponeren."

Trouw in de tegenaanval?

Verschillende statistische voorspellingen tekenden recentelijk een glorieuze toekomst af voor de moslims: ze zouden gemakkelijk de tweede godsdienst van nederland kunnen worden en na de katholieken komen, niet alleen de gereformeerden, maar zelfs de hervormden voorbijstrevend!? Werkelijkheid of toch een beetje raar gegopchel met cijfers?

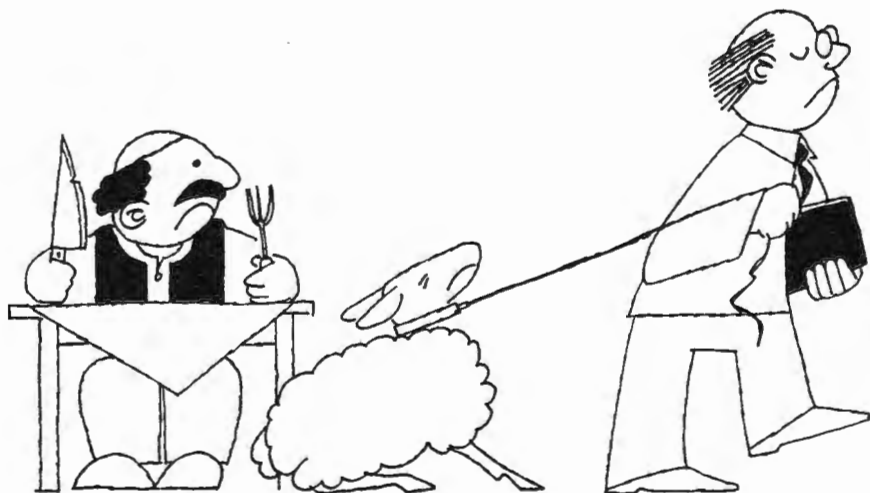
Op woensdag 1 april kwam het dagblad TROUW een als zeer serieus bedoeld artikel, dat deze 'opmars van de Islam' fors relativeerde. "De islam-zuil in Ne-

derland blijkt niet meer dan een baksteen.. Men komt naar de moskee om te tafelvoetballen.. Islam biedt niet meer dan een handreiking" waren enkele tussenkopjes. De basis van deze berichten was dat er wel met twee maten werd gemeten: aan de christelijke zijde nam men de secularisatie en de terugtrekkende positie van de kerk zeer serieus, terwijl alle etnische Turken, marokkanen, en evt. ook nogal wat Surinamers voor het gemak allemaal maar als 'moslims' werden gerekend. Er komen maar weinig mannen bidden in de moskee, en dan nog vrijwel alleen van de eerste generatie.. 10% is al heel mooi: kortom de moslims zijn echt niet strikter (laat staan fundamentalistischer!) dan de traditionale christen:

"Als ze al vasten met ramadan, dan alleen omdat ze zich niet van ouders an familie willen vervreemden. De kans dat ze definitief van hun geloof afvallen is groot. Vijftig tot zestig procent van de moslimjongeren in ons land behoort tot deze categorie."

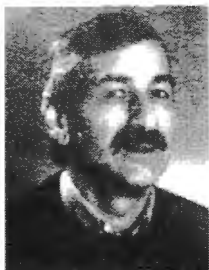
Schape tellen en vangen..

Rond het Offerfeest, begin april 1998, heeft de veterinaire dienst bijzondere inspecteurs op pad gestuurd om het klandestien slachten van offerdieren buiten de bestaande regelingen tegen te gaan. Naar bericht hebben de 20 inspecteurs in totaal 30 schape en geiten in beslag genomen, waarvoor geen goede slachtvergunning was afgegeven.



waarvoor geen goede slachtvergunning was afgegeven

Ali Chouli ontvangt koninklijke onderscheiding



Ter gelegenheid van Koninginnedag, 30 April 1998, ontving in Gouda dhr Ali Chouli een koninklijke onderscheiding; [Meer over hem in ons nummer van Januari 1998:22-25].

Enkele citaten uit het dossier:

“Ali Chouli heeft zich naast zijn dagelijks werk bijzonder verdienstelijk gemaakt voor de migranten, die hij vanaf het moment dat hij naar Nederland kwam, heeft geholpen bij hun integratie in de Nederlandse samenleving. Hij is ondermeer bestuurslid van de stichting *Meander*, onafhankelijk adviseur van moskee El Fath en lid van de werkgroep *Interreligieuze dialoog*.

De heer Chouli is een man van woorden en daden. Reeds vanaf het begin, dat hij zich vestigde als migrant in Nederland, heeft hij zich ingezet voor de belangen van zijn landgenoten gericht op integratie in de Nederlandse samenleving. Regelmatig heeft hij stelling genomen tegen ondemocratische groeperingen.

In ong. 1967 emigreerde de heer Chouli vanuit Marokko naar Nederland. Na een kort verblijf in Amsterdam, vestigde hij zich in Gouda en vond werk bij een kwekerij in de gemeente Boskoop. In 1970 begon hij zijn werkzaamheden als tolk en later als consulent bij de *Stichting Rijn en Lek*. Hij volgde de Sociale Academie en daarna de VO opleiding. Van 1987-1993 was hij werkzaam bij de Riagg in den Haag. Sinds 1993 is hij consulent zelforganisaties bij het huidige Multi-culturele

instituut Utrecht.

Naast zijn werk ondersteunde de heer Chouli vanaf het begin zijn landgenoten bij eventuele problemen van huiselijke of publieke aard. Zelden doet iemand vergeefs een beroep op de heer Chouli als bemiddelaar, sleutelfiguur, voorlichter of gastspreker, is mijn persoonlijke ervaring. Hij neemt actief deel aan activiteiten gericht op integratie, vanuit de visie dat allochtonen en autochtonen landgenoten zijn en als zodanig met elkaar moeten leven. Een samenleving waarin men diversiteit accepteert, participeert en verantwoordelijkheid neemt.

Activiteiten waarin dat naar voren komt, worden hieronder beschreven:

1980-1990 Actief lid van de werkgroep tegen racisme;

1991-1992 Aanspreekpunt voor de werkgroep tegen racisme. Door de werkgroep tegen racisme werd o.a. een beroep gedaan op de heer Chouli voor het verzorgen van cursussen voor de politie, verpleegsters en politici. Het werk van de werkgroep wordt nu voortgezet door het *Anti discriminatie Bureau Midden-Holland*.

1987-heden Bestuurslid Stichting Rijn en Lek, gericht op belangenbehartiging van mensen afkomstig uit Marokko en Turkije. Sinds 1995 is de Stichting gefuseerd met de *Stichting Un Doro* en draagt de naam *Meander* en heeft als doelstelling het bevorderen van integratie in het kader van de multi-culturele samenleving. De heer Chouli maakt nog steeds deel uit van het huidige bestuur.

1993-heden Onafhankelijk adviseur van de moskee *El Fath* aan de Spieringstraat.

1994-heden Lid van de werkgroep *Interreligieuze dialoog*. Deze werkgroep is een initiatief van de Raad van Kerken in

Gouda. Enkele malen per jaar ontmoeten Joden, Moslims, Hindoes en Christenen hier elkaar.

Door de tijd heen: Het verzorgen van onderdelen van cursussen met als onderwerp *inter-religieuze relaties* in het kader van ontmoeting Christendom en Islam.

Als uitvloeisel van de reacties van de Goudse bevolking op het vestigen van een vluchtelingencentrum in Gouda verzorgde de heer Chouli avonden met als onderwerp anti-racisme.

Het verzorgen van lessen gericht op *inter-culturele communicatie* op de Hagse Hogeschool.

De lijst is zeker niet volledig, maar representatief voor datgenen wat de heer Chouli voor de Goudse samenleving de afgelopen jaren heeft betekend."

Goede vrijdag?

Religieus analfabetisme bestrijden, dat is volgens Tariq Ramadan, de Zwitserse moslimleider, een belangrijke opdracht voor hem én zijn christelijke collega's. Rond Goede Vrijdag was er een hele media-discussie over het gebrek aan elementaire kennis met betrekking tot Goede Vrijdag en Pasen bij de Nederlandse bevolking. Op Vrijdag 10 April plaatste *De Volkskrant* het resultaat van een klein onderzoek. Er waren er nogal al wat die het juiste antwoord helemaal schuldig bleven. Iets beter geïnformeerd was de 15-jarige Nesrin Musa, al was het ook ditmaal verre van feilloos: "Julie gedenken op Goede Vrijdag dat Jezus naar de hemel ging. Vlak voor Pasen is hij gekruisigd en met Hemelvaart is hij herrezen. Ik ben moslim, wij vieren het Offerfeest. Dan wordt er een schaap geslacht. Dat doen we niet zelf, dat doet mijn familie in Pakistan voor ons .. Ik vind het

belangrijk om te weten hoe anderen hun geloof belijden. Moslims geloven wel in Jezus, maar niet dat hij de zoon van God is en gekruisigd en herrezen. Jezus is voor ons de op een na belangrijkste imam, na onze profeet Mohammed."

Tragische dood van katholieke bisschop in Pakistan

Op 124 miljoen inwoners, overwegend moslims, kent Pakistan ongeveer 2 miljoen christenen. Zij hebben het, als andere minderheden, zoals bijv. de Ahmadiyyah Moslims, erg moeilijk. Een van de meest onvoorstelbare instellingen is wel die van een wet, welke op de belediging van de profeet Mohammed de doodstraf zet. Een rechter kan daarvoor geen 'mildere' straf geven. Deze wetgeving heeft al meermaalen kleine burenruzies, dorpsvetes en kinder-gekibbel omgezet in tragische gebeurtenissen. Een van de ergste hiervan betrof een man die voor het prijzen van Salman Rushdie werd aangeklaagd in Faisalabad en dreigde de doodstraf te krijgen van een plaatselijke rechter. Ook al hebben hogere rechtbanken deze vonnissen nog nooit bekrachtigd, zo'n veroordeling is al ernstig genoeg. Nu werd ineens het bericht verspreid, dat de katholieke bisschop van Faisalabad, tevergeefs protesterend tegen deze waanzin, in het gebouw van de rechtbank bij wijze van protest zelfmoord gepleegd zou hebben door zich door het hoofd te schieten.

Dr. Jan Slomp, door jarenlang verblijft goed vertrouwd met de situatie in Faisalabad vertrouwt het hele verhaal niet: het zou evengoed een moord hebben kunnen zijn op bisschop, John Joseph, bekend als activist voor mensenrechten. Alleen zijn chauffeur was getuige van 'deze daad' en die zou geïntimideerd kunnen worden om

een ander verhaal te vertellen. [*De Volkskrant* 11 mei 1998]

Slachtoffers bij de hadj

De laatste jaren heeft de hadj al meermaalen tot tragische ongelukken geleid. Naar schatting 2,3 miljoen gelovigen voltrekken dan in een klein gebied een aantal rituelen, waarbij ze zich meermalen over niet al te grote afstanden moeten verplaatsen: per bus, rolstoel of vooral te voet. Met name de kleine en tengere Indiërs en Indonesiërs moeten het dan afleggen tegen grote en stoere moslims uit Arabië en Nigeria. In 1990 kwamen bij een voetgangerstunnel 1400 bedevaartgangers om, toen paniek uitbrak. Ook dit jaar zijn er bij de tocht naar Mina, op de laatste dag, zeker 150 pelgrims omgekomen toen een voetgangersbrug instortte en onder de wachtenden weer paniek uitbrak.

Naar moslims vissen op Urk..

Eind februari 1998 liep een serie rellen tegen een Turkse shoarmazaak in Urk uit op het ingooien van ruiten, verwoesten van meubilair en voorlopige sluiting van de zaak. De kranten gingen er meteen op af, maar de meeste vingen bot, 'vanwege de gesloten gemeenschap'.

Ineke Jungschlager van *De Volkskrant* (3 April 1998) kreeg twee Urkse vrouwen te spreken, die een relatie onderhouden met een Turkse of Marokkaanse man: "G. heeft nooit een geheim gemaakt van haar relatie. 'Ik liep al vrij vlug zwanger en ik ben tot het eind met hem uitgegaan. Ze hebben geprobeerd mij zwart te maken door tegen hem te zeggen dat ik met iedereen ging en dat het kind wel niet van hem zou zijn. Maar mijn vriend en ik zijn in alles heel open tegen elkaar en hij heeft zich niet laten opjutten. WEat ze ook zeiden, hij bleef zich beheersen.' Haar belangrijkste probleem is niet dat de vader van haar zoontje Turks is, maar dat hij getrouwd is. 'Uitgehuwelijkt, broeger.' Zij gaat elke zondag naar de Christelijk Gereformeerde Kerk, maar om de mensen te ontlopen die gezegd hebben 'wat doe jij nog in de kerk' zit ze achterin en staat voor het einde van de dienst in het portaal. 'Daar wacht ik de zegen af en dan ben ik als eerste weg.' Met haar vriend praat ze veel over het geloof. 'In z'n hart hoopt hij dat ik moslim word en ik dat hij christen wordt, maar dat zal wel niet gebeuren. Ik blijf christelijk, ik zal mijn zoontje christelijk opvoeden en mijn vriend heeft daar niks tegen. Elke avond als ik mijn zontje naar bed breng, bid ik met hem. Hij is niet besneden, want dat doet pijn. Het is wel heel schoon, daar doen ze het voor, maar dan moet ie zich later maar wat vaker wassen.'"

Een moslem sjeich tussen de New Age?
 Philippe de Vos, *Sheikh Nazim: La Preuve de la générosité*, Cabrières d'Avignon: Les Éditions du Relié, 1997 244 blz., ISBN 2-909698-25-4, prijs FFr. 140,-

Op de schappen van de New Age boekhandel kom je maar heel weinig islam tegen: de zijpaden van Boeddhisme, Hindoeïsme, oude germaanse en indiaanse religies doen het daar veel beter. In een Franse serie van esoterisch materiaal nu toch een boek over een van de belangrijkste figuren van een hoofdstroom van de islam, de eerbiedwaardige broederschap van de Naqsjbandi. De van oorsprong Cyprische Sjeich Nazim al-Haqqani, geb. in 1922 in Larnaka, studeerde scheikunde in Istanbul, maar sloot zich in 1948 in Damascus aan bij een tak van de Naqsjbandi. Aanvankelijk leidde hij een leven van persoonlijke counseling en openbare lezingen in het Midden-Oosten, maar vanaf 1974 kwam hij jaarlijks naar Londen, waar hij nog altijd regelmatig verblijft. Hij heeft ook meerdere reizen ondernomen naar landen van Azië, waar hij in Brunei werd geëerd als de 'heilige van deze tijd'.

De Vos beschrijft het leven en de persoon van Sjeich Nazim gedeeltelijk in de traditionele manier: verhalen vol met wonderen en voorbestemde vriendschappen tussen sjeichs en hun leerlingen. We vinden er ook richtlijnen voor de eeuwenoude litanie-gebeden (*zikr*) en de metafysische theorie over de eenheid tussen mens en God, die daaraan ten grondslag ligt. Anderzijds heeft hij in deze gevarieerde bundel een aantal teksten opgenomen, die

duidelijk spreken van het leven in de moderne wereld.

Uit iedere bladzijde van het boek spreekt een grote verering voor de sjeich en zijn leer. Een kritische toon moet men hier natuurlijk niet zoeken. Ik was persoonlijk niet met alle uitlatingen even blij. In de toespraak, gehouden in Londen, 8 Febr. 1995 komt bijv. de volgende passage voor: "Er zijn twee soorten naties: zij die de islam aanvaarden en anderen die de islam niet aanvaarden. Diegenen die de islam aanvaarden kunnen van verschillende huidskleur zijn, van verschillende rassen, maar zij zijn toch één Natie. De grootste vergissing van de moslims is, dat zij luisteren naar de niet-moslims, die hen misbruiken door hen wijs te maken, dat zij van verschillende volkeren zijn en dus zelf ook verschillend. Zij zeggen: 'Er zijn blanken, zwarten en gelen onder jullie. Waarom zouden jullie verenigd moeten zijn?' Dit maakt de *ummah*, de gemeenschap gescheiden. Dit zorgt voor scheuringen." (Blz. 138).

Godsdienst als het allesoverheersende en allesbepalende element van het leven lijkt hier wel eens wat te exclusief te zijn. Gelukkig zijn er ook andere, soms wat meer nuchtere passages, zoals de beschrijving van de derde Amerikaanse reis van Sjeich Nazim, waar hij in 1996 op een zeer grote bijeenkomst in Los Angeles optrad. De Vos beschrijft prachtig, hoe de eenvoudige Sjeich zich voegde binnen de Amerikaanse propaganda-machine. (53-55). - KS

Vrij om te dienen

Sjeikh Nazim, *Islam - The Freedom to Serve*, Bonndorf: Gorski & Spohr, 1997, 94 blz., ISBN 3-927606-15-4

Over Sjeich Nazim mogen dikke boeken worden geschreven, van hem zelf publiceerden leerlingen een charmant bundeltje korte beschouwingen, vertellingen en spreuken, waarin hij "de aanbevelingen van zijn meester doorgeeft aan allen die daarnaar willen luisteren". In onze wereld, zo zegt Sjeich Nazim, willen miljoenen mensen niet meer de last van anderen dragen, zelfs niet die van zichzelf. Zij willen slechts hun "behoeften" bevredigen en rennen daartoe achter maskerades en dwaasheden aan. Achterklap en leugens worden niet geschuwd om te winnen. Het ego is meester en dit veroorzaakt veel onvrede, narigheid en lijden. Probeer toch eens de Islam! Bevrijd je van de tyrannie van je ego en dien de enige God, ontsnap uit de duisternis en verwerf je innerlijke vrede.

God zelf heeft de weg daartoe gewezen, met name in de Koran en door de Profeet Mohammed, de eerst-geschapene onder de schepselen. De *Sjarie'a*, de wet, is de weg naar het Huis van de Heer, niet bedoeld als strafwet maar als middel om - door navolging ervan - God te leren kennen. Voor wie daarbij liefde opvat voor God is er bovendien de *Tariqa*, de innerlijke weg naar de Heer van het Huis. Dit is een moeilijke weg, van achterlaten van je ego, van wat je hebt en wat je bent. Het is een weg van *companionship*, van samen gaan van oprechte mensen, waarvan de ervarenen, de Sjeichs, de anderen onderwijzen en trainen in de praktijk opdat ook dezen zullen aankomen in Gods Aanwezigheid. "Mogen wij op onze weg worden geleid door liefde en mogen onze voeten worden bewogen door het verlangen naar de Ene". Aldus een, al te korte, samenvatting van Sjeich Nazim's betoog. Het biedt, zo te zien, heel wat stof voor overdenking en discussie.



Uit andere publicaties en van vrienden die wij hebben onder zijn leerlingen, weten wij dat Sjeich Nazim veel op reis is in de wereld, dat hij dan moskeeën, synagogen, kerken en tempels bezoekt en opwekt tot verzoening, liefde en vrede. In *Freedom to Serve* zegt hij dat ook Christenen waarschijnlijk Moslims, d.i. gehoorzame dienaren van de Heer, zijn. Hij klaagt echter over de misinformatie die westerlingen de Islam doet negeren en haten, over de anti-Islam stemming onder Christenen die de ontkenning van de Kruisdood en van het Zoonschap van Jezus door de Moslims niet kunnen verteren, over het geringschatten en belasteren van de Profeet. Hij wijst er op dat miljoenen in de wereld de Islam volgen en dat deze juist in moderne landen met vrijheid en mensenrechten terrein wint.

Het lijkt mij interessant en leerzaam voor beide zijden als Sjeich Nazim bij een bezoek aan ons land eens zou spreken met Christenen die de Islam een goed hart toedragen. Lees dan wel tevoren *The Freedom to Serve*.-Jan Landheer.

De Koran gelezen vanuit een zijkapel

J. Jomier, *The Great Themes of the Quran* London: SCK Press, 1997 130 blz., UK £ 9,90

De diversiteit van religies is een gegeven dat evenzeer verscheurend als verrijkend kan zijn. Elk initiatief dat bij zou kunnen dragen aan de verbetering van onderling begrip moet welkom zijn. De vraag is wel hoe dat wordt aangepakt, met welke intentie en door wie?

De dominicaan Jaques Jomier heeft zich meermaals gewaagd aan het uitleggen van de islam aan christenen. Reeds eerder recenseerde ik in *Begrip* zijn boek *How to*

understand Islam (Franse origineel van 1988; Engelse vertaling 1989). Inmiddels is ook een ouder werk van dezelfde auteur, *Les grands thèmes du Coran* (1978) in 1997 in een Engelse vertaling uitgebracht.

In zijn inleiding noemt Jomier de koran een moeilijk toegankelijke tekst. Niet-moslims in zijn omgeving die stuk waren gelopen op de stijl en inhoud van de koran hadden hem gevraagd dit boek te schrijven. Op grond van de verklaarde intentie om zowel 'menselijke' als de 'religieuze' basis van de korantekst te beschouwen, mag het werk van Jomier worden beoordeeld.

Jomier begint met het schetsen van het liturgische belang van de koran voor moslims en een korte samenvatting van de historie van de geschreven tekst. Het eerste grote thema dat hij behandelt is er een waarin moslims en christenen elkaar gemakkelijk kunnen vinden: God als de Schepper. Jomier komt echter tot de voor moslims verbazende conclusie dat de mens volgens de koran niets voorstelt en van geen belang is. Hij noemt koranteksten sarrend, bedreigend en wreed. De koran zou zich vooral richten op het verstand en het geheugen, en aandringen op vrees voor, en onderwerping aan, de almachtige God. De koran zou vooral doctrinair zijn en uiteindelijk vijandig ten aanzien van christenen en joden. De auteur suggereert dat de koran alleen op Gods almacht wijst en niet uitnodigt de natuur te bewonderen. In dit alles gaat Jomier voorbij aan de nadruk in de koran op Gods barmhartigheid en intieme nabijheid. Hij chargeert kernbegrippen van de islam met een negatieve lading. De vertaling die hij geeft aan *taqwa* als 'vrees' (in de zin van angst), en *auliya'* in koran

5:51 als 'vrienden' wanneer hij zegt: "The Muslims must take neither Jew nor Christian as a friend", versterkt het beeld van de islam als dwingend en afwijzend. (Alternatieve vertalingen zijn, respectievelijk, 'godbewustzijn' en 'beschermers'.) Een zelfde probleem doet zich voor met betrekking tot Jomiers gebruik van de term 'heilige oorlog', zijn vertaling van zowel *djihaad* (inspanning) als *qitaal* (strijd).

Jomier meldt onbewezen vermoedens als feiten, bijvoorbeeld dat Waraqa bin Nafal, (een tijdgenoot van Mohammed) over complete exemplaren van de bijbel zou hebben beschikt. Jomier gaat er zonder bewijs van uit dat het wel om een sektelid uit pseudo-Clementijnse kring zal gaan. Hij begaat daarbij de denkfout dat gelijksoortigheid een bewijs zou zijn van deductie. De veronderstelling dat Waraqa een welonderricht christen was, past vooral goed in de theorie dat de koran een gebrekkige imitatie van de bijbel is. Van soortgelijke strekking zijn Jomiers verwijzingen naar rabbinische literatuur en, in een ander verband, Byzantijnse muurschilderingen van apostelen-met-boek-in-de-hand. Het aangeven van gelijkenis tussen historische zaken is legitiem, maar ervan uitgaan dat Mohammed ermee bekend was, is pure speculatie. Jomier is vaker slordig met feiten, bijvoorbeeld wanneer hij stelt dat de moskee in Medina tevens de persoonlijke residentie van de profeet en zijn vrouwen was. (Er was wel onderscheid een verschil tussen die moskee als ruimte van samenkomst en de appartementen die er omheen en tegenaan waren gebouwd.)

Een uitgebreide bespreking van de theologische manipulatie van koranverzen op grond van Jomiers katholiek-christelijke

agenda gaat het kader van deze recensie te buiten. Daarom alleen nog het volgende. In zijn laatste hoofdstuk reduceert Jomier de bewijsvoering in de koran ten aanzien van de geïnspireerde oorsprong van dat boek tot het inmiddels klassiek geworden argument van de onnabootsbaarheid van de koran. Omdat hij blijkbaar moslims heeft gesproken die dit argument nog steeds gebruiken, probeert hij hen daarop af te rekenen. Het zou alleen degenen overtuigen die reeds in het verband tussen God en de koran geloven. Het is een probleem dat Jomier meermaals iets aan de koran toeschrijft dat hij in feite aan de toevallige mening van een moslim ontleent. Hoewel Jomier het niet letterlijk zo zegt, kan voor de lezer de enige conclusie van zijn benadering zijn dat moslims collectief in de maling zijn genomen door Mohammed, die zijn eigen bedenksels, ongeïnformeerdeheid over het christendom en rancunes ten aanzien van joden als goddelijke openbaring aan de man zou hebben gebracht. Dat standpunt is even oud als de rivaliteit tussen christendom en islam en laat weinig ruimte voor erkenning van Mohammeds integriteit of waardering voor zijn spirituele originaliteit.

Jomier bestudeert de koran vanuit zijn katholiek pastorale paradigma. Welke verzen en thema's van de koran hij selecteert, welke feiten hij vermeldt en vanuit welk perspectief hij die uitlegt, wordt in belangrijke mate bepaald door zijn eigen achtergrond en, zo blijkt duidelijk, gerapporteerde gesprekken met moslims. Gezien de oorspronkelijke datum van publicatie (1978) zal zijn ervaring in moslimlanden zeker mede zijn bepaald door de missionaire en koloniale geschiedenis van het westerse christendom. Dit is terug te vinden in de reductionistische benadering

van de islam die zijn werk kleurt. Zijn argumenten echoën de korancritiek van westerse islamologen-oude-stijl en houden nog geen rekening met nieuwere inzichten in de benadering van godsdiensten in relatie tot religieuze grondteksten. Hij portretteert de islam als statisch en gaat voorbij aan de vele eeuwen van theologische en filosofische bezinning op de koran door moslims, van de mu'taziliten en klassieke soefi-theologen tot 'modernisten', die de interne diversiteit van de islam vorm hebben gegeven. Door dit tekort is Jomiers commentaar duidelijk gedateerd.

Tenslotte rest de vraag wat er gerealiseerd is van de gestelde bedoeling van Jomier en of hij erin is geslaagd de koran begrijpelijker te maken vanuit een menselijk en religieus perspectief. Voor christenen die de koran willen lezen vanuit een eigen gevoel van superieure zekerheid, zonder belangrijke concessies te hoeven doen, is het werk van Jomier waarschijnlijk een bruikbare handleiding. Maar de auteur is er niet in geslaagd de geselecteerde thema's van de koran zo te presenteren dat moslims hun grote inspiratiebron erin herkennen. Ter vergoelijking kan wel worden gezegd dat niet alleen Jomier, maar iedereen die zich op het terrein van andermans religie begeeft, te maken krijgt met de kwestie van bevoegdheid. Zijn buitenstaanders beter in staat dan gelovigen om een objectief inzicht te bieden in een godsdienst? Uiteindelijk blijkt het steeds een keuze te zijn tussen de ene soort van subjectiviteit of de andere. —Sajidah Abdus Sattar

Het Evangelie van Barnabas: het debat gaat door!

Jean Slomp, *The Gospel of Barnabas in*

Recent Research, Roma, Islamochristiana, 1997, 29blz.

Verschenen als aparte brochure én als deel van het jaarboek *Islamochristiana* heeft (volgens de titelpagina Jean!) Jan Slomp de laatste publikaties over het zg. Barnabas-evangelie nog eens op een rij gezet. Steeds meer wordt aanvaard, dat het evangelie is ontstaan in kringen van de Morisco's, de Spaanse moslims die na 1492 gedwongen gedoopt werden en tot 1609 als crypto-moslims nog een zeker bestaansrecht hadden in Spanje. Veel onderzoek is er de laatste tijd gedaan naar de reden waarom deze vervalsing werd opgesteld: woede tegenover de heersende religie (vandaar de uitvoerige passages over valse Farizeeën), wraak op de inquisitie en meer algemene verdediging van de Islam. Sinds de tekst in 1907 in een Engelse vertaling werd uitgegeven (overigens met de bedoeling de valsheid ervan aan te tonen) is dit onechte 'Evangelie' een grote struikelblok gebleven tussen Christenen en Moslims. Gezien het grote aantal uitgaven, waarin de tekst zonder een degelijke inleiding en weerlegging verschijnt, blijft het nodig om onderzoek naar deze eigenaardige tekst te blijven doen. Overigens geeft ook het Mei-nummer 1998 van ons Franse zusterblad *Comprendre* een overzicht van het Barnabas-debat, door J. Jomier.-KS

Een 'bruiloft van het lam'?

Ibrahim al-Koni, *Bloedende Steen*, Amsterdam: Van Gennep-NOVIB, NCOS, 1997, 122 blz.

Ibrahim al-Koni werd 1948 in de zuidelijke woestijn van Libye geboren, studeerde letterkunde in Rusland, was een tijdlang

diplomaat en woont sinds 1993 in Zwitserland. Temidden van de Alpenweiden schreef hij een uitermate fraai, boeiend en verwarrend boek. Je kunt het in drie lagen lezen. Allereerst is er de woestijn. De hoofdpersoon, Assouf, vond het in de oasen te druk, te vol met mensen en dus leeft hij in een droge rivierbedding, is hij te schuw om mensen te zien en zet hij af en toe een geit op de karavaanroute, waar dan door de kameeldrijvers een zak met rijst voor in de plaats wordt gezet. Het boek staat vol met prachtige beschrijvingen van de eenzaamheid en nabijheid van die natuur.

Als tweede laag is er de islam: "Toen hij zeven jaar oud was, besloot zijn vader hem de openingssoera van de koran te leren en vroeg hem: 'Weet je waar God is?' Hij wees met zijn vinger naar boven en zei: 'In de hemel.' Zijn vader lachte zo dat hij bijna omviel. Hij zei, wijzend op zijn borst: 'God is hier, niet in de hemel.' Daarna zei hij mompelend, alsof hij tegen zichzelf sprak: 'In het hart, bikj ons, in ons.'" (58).

Godsdienst en natuur worden met elkaar verbonden als twee bezoekers van Assouf eisen, dat hij hen de schuilplaatsen van de moeflons wijst. Hij weigert, want uit eerbied voor wat leeft, wil hij geen vlees (later) eten en wil hij de dieren beschermen. De soefi-sjeik van de Kadiriyya-orde, die hier zijdelings bij betrokken is, zegt dan tegen een van die bezoekers, een christen: "Alle zielen worden door God bewoond. De Allerhoogste te beperken tot de gazelle is ketterij.. Dat behoort tot de vernieuwingen van de Tidjaniyya-orde .. Het verschil tussen ons en jullie, christenen, schuilt hierin: jullie zeggen dat de Messias God is en beperken zijn majesteit dus tot één schepsel. Wij daarentegen

denken dat Hij in alle mensen aanwezig is en zelfs in alle levende wezens. Ons geloof is rechtvaardiger dan dat van jullie." (101) Uiteindelijk wordt Assouf de verdediger van de laatste moeflon in dat gebied, wordt daarvoor vastgebonden ('gekruisigd') en gedood. Het boek eindigt dan mysterieus, als de moordenaars/jagers weggaan: "vielen grote regendroppels op de voorruit van de landrover, die het bloed van de gekruisigde op de rotsmuur wegspoelden." (122) Is dit het omgekeerde Abraham-verhaal, waar niet het ram wordt geslacht in plaats van de geliefde zoon van de aartsvader, maar waar juist de mens de plaats inneemt van dat andere schepsel? Of zijn die indringers in het gebied met hun geweren en auto's de opdringende menselijke maatschappij, die zichzelf vernietigt, als zij niet respectvol met al het levende in de natuur omgaat? De auteur kreeg voor dit fijnzinnige boekje de literatuurprijs van de 'Berenstad' Bern.—In zijn gedrongen stijl is dit een kleinood dat het lezen en herlezen meer dan waard is.—Karel Steenbrink

Van Raad van Kerken tot Raad van religies?

Pim Valkenberg e.a. (red.), *Begaanbare wegen, christologie en dialoog*, Kok - Kampen, 136 blz, ISBN 90-242-9289-1, 1998; f 19,90.

"De bundel *Begaanbare wegen. Christologie en dialoog* is een stap in een veel langer proces, zo presenteerde Pim Valkenberg dit juist verschenen boek op 31 maart in Utrecht. Al vele jaren komt het gesprek met de andere godsdiensten regelmatig terug op de agenda van de Raad van Kerken in Nederland. Het thema 'Verzoening' voor de Kerkendag in Kam-

pen vormde een goede aanleiding voor de Sectie Interreligieuze Ontmoeting en de Sectie Geloofsvragen zich gezamenlijk te buigen over de vraag van de dialoog en de plaats van Jezus Christus daarin. In het gesprek met anders-gelovigen bestaat er altijd een spanning tussen openheid naar anderen en de eigen identiteit. Vormt het gesprek met een anders-gelovige een bedreiging of een uitdaging voor de eigen identiteit?

Valkenberg verwacht dat deze bundel een aanbod is naar kerkmensen als ook naar anderen: zo zien wij - als secties van de Raad van Kerken - onze identiteit. Hoe reageren jullie daarop?

Tijdens deze presentatie onderstreepte ook Ineke Bakker, algemeen secretaris van de Raad van Kerken, het belang van dit boek. De basis van dit boek vindt zijn oorsprong in een symposium gehouden in december 1995 met als thema *Samen leven - samen geloven in Nederland*. Daar werd onder andere duidelijk dat religie niet een apart segment is in ons leven. Als mensen die leven in een multiculturele samenleving zijn we verantwoordelijk en hebben de zorg voor een sociale cohesie. De vragen die er liggen zijn uitdagend voor de kerken.

Jan van Lin, één van de auteurs en tot voor kort voorzitter van de Sectie Interreligieuze Ontmoeting, overhandigde het eerste exemplaar aan bisschop Muskens. Muskens reageerde verheugd op deze bijdrage aan de dialoog: "Gaandeweg mogen we met anderen de waarheid ontdekken en samenwerken."

In het eerste deel van deze bundel schetst Jan van Lin de ontwikkelingen binnen de Raad van Kerken betreffende de dialoog met andere godsdiensten. Onze veran-

derende samenleving daagt ook de Raad van Kerken uit in te gaan op de verschillende problematieken: geloofsvragen; christelijk onderwijs op scholen waar veel leerlingen zitten waarvan de ouders tot een andere dan de christelijke traditie behoren; huwelijken tussen een christen en een hindoe, e.a. Theologisch gezien stelt de Raad van Kerken zich de vraag via welke invalshoek deze problematieken benaderd kunnen worden. Ook van Lin ziet deze bundel als een opstap naar de voortzetting van de discussies. "De in deze eerste bijdrage opgemaakte balans laat zien hoezeer de bij de Raad aangesloten kerken de ontmoeting tussen christenen en mensen met een ander geloof serieus nemen" (blz. 25).

Cokkie van 't Leven verwoordt praktische ervaringen van interreligieuze ontmoetingen: 'Kerken in dialoog' en 'Andere godsdiensten in bijbels perspectief'. Zij verbindt de drie begrippen christologie, dialoog en verzoening en is zich daarbij bewust van de diepe wonden die het verleden heeft achter gelaten. Op verschillende plaatsen in Nederland vinden nu ontmoetingen plaats: de één succesvol, een ander teleurstellend. Contacten, ontmoetingen vragen tijd en zorgvuldige aandacht.

Vanuit haar praktijk als predikante loopt ze aan tegen exegetische vragen als: wat zegt de bijbel over de omgang met anders-gelovigen? In haar uitleg van bijbelgeheeltes zoekt ze naar ruimte om anders-gelovigen in alle openheid te kunnen ontmoeten zonder verlies van eigen identiteit.

Pim Valkenberg neemt de lezer in een boeiend betoog mee in de theologische

ontwikkelingen rondom deze thematiek. Vanuit de verscheidenheid in de christelijke traditie worden er geen eenduidige antwoorden gegeven op de vraag of het heil van Christus ook voor anderen van betekenis is. Omdat de positie van Jezus Christus en het heil-bewerkt-door-hem struikelblokken zijn in het gesprek met anders-gelovigen hebben verschillende theologen geprobeerd daar een antwoord op te vinden. Valkenberg noemt o.a. 'de pluralistische optie', dat wil zeggen dat er een veelheid aan verlossingswegen is die onafhankelijk van elkaar bestaan. Knitter en Hick hebben deze optie uitgewerkt, maar ook deze benadering stuit op bezwaren bij een aantal theologen: wordt Jezus Christus in deze benadering niet teveel tussen haakjes gezet? Worden de verschillen tussen de godsdiensten op deze wijze niet teveel genivelleerd waardoor de dialoog kleurloos wordt? Bij het noemen van de bezwaren wordt uitgegaan van één kern in het christelijk geloof. Valkenberg vraagt zich af of het niet mogelijk is te zoeken naar twee kernen, nl. de zending van het Woord en de zending van de Geest: God wil in feite op meervoudige wijze betrokken zijn op de schepping. "Er is een betrokkenheid die concreet wordt in de menswording van de Zoon, hetgeen betekent dat voor christenen in de mens Jezus van Nazareth zichtbaar wordt wie God is. Daarnaast is er een betrokkenheid die voelbaar wordt in de adem van de Allerhoogste, hetgeen betekent dat God door christenen ervaren wordt als bron van leven voor alle mensen" (blz. 75). Een mogelijkheid om een andere stap te zetten in dit proces?

De redactie heeft gevraagd aan mensen uit de christelijke, de joodse, de islamitische,

de hindoeïstische en boeddhistische traditie te reageren op het eerste deel van dit boek. De reacties lopen uiteen: sommige positief, andere vragend en kritisch. Wel blijkt uit alle reacties dat het belangrijk is dat iedere gelovige trouw moet blijven aan de eigen identiteit. Misschien is het mogelijk om niet direct op geloofsvragen in te gaan, maar andere onderwerpen te kiezen, zoals 'verwondering'.

Deze bundel is een goede aanzet om de reflectie op de eigen vragen rondom christologie en dialoog voort te zetten. In de dialoog wordt altijd het element genoemd van 'leren van elkaar'. De reacties in het tweede deel van dit boek maken duidelijk dat we ook in ons reflecteren elkaar nodig hebben en van elkaar kunnen leren.—Josien Folbert

Goed en goedkoop bij de ramsj

Sinasi Dikmen, *De andere Turk: Satirische verhalen*, Den Haag: Lente, 1995, 119 blz. f 7,90

Aziz Nesin, *Herinneringen van een Balling*, Den Haag: Lente, 1995, 126 blz. f 7,90 (bij Boekhandel Steven Sterk in Utrecht)

Sinasi Dikmen werd in 1945 in Turkije geboren, wopont sinds 1972 in Duitsland en is daar werkzaam in de gezondheidszorg. Hij schrijft met een glimlach, overdrijving en soms grof amusement. Allerlei vooroordelen en problemen die migranten van Turkse afkomst in Duitsland tegenkomen, worden hier smakelijk opgediend. Zo bijv. over de zog. 'Turkenkenners': "De Turken gedragen zich alsof ze geen hulp nodig hebben. Wij mogen ons echter niet laten afschrikken. Wij hebben ons eerste succes al geboekt, wij hebben namelijk een Turk als vriend gewonnen. Hij spreekt vloeiend Duits and heeft zich

bereid verklaard van onze hulpvaardigheid gebruik te maken.." (54-55)

Aziz Nesin, geb. 1915, heeft al een lang verleden van successen als schrijver, maar ook van processen en veroordelingen achter de rug. Zijn meest controversiële geschrift was wel de Turkse vertaling van de *Satanic Verses* van Salman Rushdie. De woede van religieuze fanaten richtte zich hierdoor sterk op hem. 1 juli 1993 leidde dit tot de grote hotelbrand in Sivas, waar een aantal intellectuelen, onder wie Nesin, een bijeenkomst had. Nesin ontquam, maar er waren 37 slachtoffers te betreuren.

In dit boekje, oorspronkelijk verschenen in 1959, beschrijft Nesin zijn verbanning naar de afgelegen stad Bursa. Om er in leven te blijven, werd hij leraar in het Koran-reciet, "omdat iedereen al Engelse les gaf". Hij kreeg snel meer en meer leerlingen: "Vaders die tevreden waren over de goede opleiding van hun kinderen, lichtten elkaar in. Op een dag zei de vader van een van de kinderen: 'Geweldig hoe snel u het ze leert. Mijn zoon heeft les van een *hoca* gehad. De jongen kwam in een heel jaar niet verder dan *amme*.'.. Op een ochtend wachtte ik weer in de grote moskee. Niemand van mijn leerlingen kwam opdagen.." (59-60) Als kritikus van de regering bleek hij toch niet acceptabel voor de 'vromen'. -KS

Vrouwen onder elkaar

Ali Brandwijk, *Wel gezien maar niet gesproken. Over ontmoetingen tussen moslim- en christenvrouwen*, Gorinchem: Narratio/G.S.A., 1998 (72 pag.; f 9,95).

Het was een feestelijke ontmoeting in het Dienstencentrum van de Gereformeerde kerken in Leusden. Moslim- en christen-

vrouwen verzamelden zich op de late vrijdagmiddag om de presentatie van de bundel 'Wel gezien maar niet gesproken' mee te maken. Het boek werd door de voorzitter van de Werkgroep Emancipatie aangeboden aan vertegenwoordigsters van een islamitische en een christelijke organisatie.

Mw Berna Yilmaz ontving het boek namens de 'Landelijke Islamitische Vrouwen Organisatie', terwijl mw Jansje Sick het namens het Oecumenisch Vrouwen Contact mocht ontvangen.

In haar toespraak pleitte Berna Yilmaz ervoor dat allochtone vrouwen ruimte kunnen vinden zichzelf te mogen zijn om op die manier op gelijkwaardige wijze een bijdrage te leveren aan de Nederlandse samenleving. Het bewustwordingsproces zal weliswaar van twee kanten moeten komen. "We hebben met elkaar veel te doen."

Jansje Sick, die het boek ook vooraf in had mogen zien, prees de praktische en systematische aanpak. Heel duidelijk worden de valkuilen genoemd, maar ook de resultaten van de onderlinge gesprekken. Een stimulans voor het gesprek tussen moslim- en christenvrouwen.

Een vrolijk, maar serieus moment op de middag was de opvoering van een gesprek tussen enkele Nederlandse en Turkse vrouwen uit Almelo. Na de uitwisseling 'hoe is het met jou' kwam het thema aan de orde: "Wat zit er in jouw rugzak?" De Turkse moeder was bezig met het haken van een kanten strook voor een laken dat bestemd was voor de uitzet van haar dochter. Een Nederlandse vrouw bracht een wiegenkruisje mee dat veel voor haar zelf betekend had. Het symboliseerde voor haar het geloof en de overdracht daarvan aan haar kinderen.

De auteur van het boek, Ali Brandwijk, vertelde iets over het proces hoe het boekje tot stand was gekomen. Vanuit haar eigen ervaring met een groep moslim- en christen vrouwen was ze nieuwsgierig geworden hoe andere groepen het aan zouden pakken. De eerste weken heeft ze veel gebeld naar verschillende instanties en individuele vrouwen: aanvankelijk viel het aantal bestaande groepen tegen. Toen er uiteindelijk voldoende groepen gevonden waren, heeft ze bewust de keuze gemaakt om de moslim- en christenvrouwen apart te interviewen. Ze ontdekte dat de vrouwen open aan de interviews deelnamen en er graag over wilden vertellen. Het tweede dat ze ontdekte dat geen groep met elkaar te vergelijken is: elke groep heeft een eigen spiritualiteit. Voor haar was belangrijk te zien dat binnen elke groep 'ontmoeting' plaats vindt en dat belangen van vrouwen bindend werken. Het langdurig bestaan van groepen was vooral te danken aan het feit dat alle vrouwen vanaf het begin een gelijkwaardige inbreng hebben. Ontmoetingen zoals deze beschreven zijn in 'Wel gehoord maar niet gesproken' vertolken iets van het oefenen in gesprekken in een multiculturele samenleving.

Het is een boekje vol tips en ideeën. En wat bijzonder is, zowel bij het onderzoek als bij de verwerking van de interviews hebben moslim- en christenvrouwen samengewerkt, gedacht, gepraat en meegelezen. Daarom geeft dit boekje inzicht in de ervaringen en het zelfverstaan van alle betrokken vrouwen: "Je moet je bewust zijn van en zicht hebben op, wie jezelf bent. Je mogelijkheden en beperkingen kennen om voor jezelf keuzes te kunnen maken. Er is geen integratie mogelijk

zonder emancipatie" zegt één van de (moslim)vrouwen (blz. 28).

De schrijfster Ali Brandwijk vat het woord ontmoeten letterlijk op als 'ontmoeten': "in ontmoeting blijkt dat wat voor de één vanzelfsprekend is ('zo doen wij dat' of 'zo hoort het') voor de ander helemaal niet zo vanzelfsprekend is. Stereotiepe beelden (zo zijn moslimvrouwen en zo zijn christenvrouwen) worden daarmee doorbroken. (blz.25)" In die zin leren vrouwen wat 'niet-moeten' inhoudt - jezelf mogen zijn en de ander accepteren zoals zij is...

De lezer(es) is gewaarschuwd. Contact leggen met vrouwen uit een andere gemeenschap kan betekenen dat de gebruikelijke methodes voor de werving van deelnemers en het bepalen van de agenda slecht werken. En toch blijkt een interreligieuze ontmoeting eenvoudig te realiseren. Soms, stelt de schrijfster aan de hand van concrete voorbeelden, gaat het zelfs als het ware vanzelf. Het belangrijkste is om die vrouwen op het spoor te komen die al contacten hebben in eigen kring en in de andere gemeenschap, contacten vanuit bijvoorbeeld het inloophuis, het maatschappelijk werk, of het wijk-pastoraat...

Waarom eigenlijk contact zoeken? Desgevraagd zeggen de vrouwen zelf: "Je krijgt een ruimere blik"; "door de gesprekken word ik me veel bewuster van mijn eigen geloof"; "je leert veel van elkaars denkwijze, maar ook van de onderlinge verschillen." Bovendien leiden georganiseerde ontmoetingen meer dan eens tot persoonlijke vriendschappen. (blz. 62-64) De Werkgroep Emancipatie van de Gereformeerde Kerken biedt ons, mede dankzij de actieve bemoeienis van de projectgroep christen- en moslimvrouwen, een helder

boekje aan: een produkt van ontmoeting gericht op ontmoeting.

Het kan vrouwen uit verschillende groepen van onze kleurrijke samenleving stimuleren om elkaar op te zoeken en elkaar te ont-moeten: om open en ontvan-kelijk met elkaar om te gaan.—Josien Folbert & Cokkie v't Leven

Christenminderheden in het Midden-oosten

Herman Teule en Anton Wessels (redac-tie), *Oosterse christenen binnen de wereld van de islam*, Kampen: Kok, 1997, xx, 437 pp, NLG 80,-.

Dit boek vormt een onderdeel van de theologische leergang verzorgd door de Stichting Open Theologisch Onderwijs (OTHO) te Heerlen. Naast dit leerboek verschijnt een werkboek, dat de onder-wijskundige begeleiding bij dit boek be-vat, maar eveneens een inhoudelijke aanvulling en verdieping biedt, bestaande uit elders gepubliceerde artikelen.

De hier besproken bundel voorziet dui-delijk in een behoefte. Hoeveel mensen weten precies wie de 'Turkse christenen' zijn die in Nederland asiel vragen? En wie kan precies de verschillen uitleggen tussen de minstens vier Syrische kerken die men kan onderscheiden? Uiteraard kan zelfs een lijvig werk van 437 bladzijden een gebrek aan historisch besef van niet-wes-terse geschiedenis niet in een klap verhel-pen. Zo zal het voor de lezer waar-schijnlijk moeilijk blijven dat de gelovigen van de "rüm-orthodoxe" ('romeins-ortho-doxe', zie blz. 121) kerk van Antiochië Arabisch sprekende christenen zijn die zich nauw verbonden voelen met de grieks-orthodoxe patriarch van Consanti-nopel (Istanboel) en juist niet in com-

munie zijn met de rooms-katholieke paus van Rome (en ook niet met de aan hem gelieerde "grieks-katholieke" kerk van Antiochië).

Het boek is opgebouwd uit drie delen, elk ervan bestaand uit diverse hoofdstukken.

Deel I biedt een algemeen historische inleiding waarin een schets gegeven is van de religieuze en politieke voorgeschiedenis die geleid heeft tot het ontstaan en de eigenheid van de verschillende kerkge-meenschappen. Deel II wordt voor een groot deel gevuld met een beschrijving van de verschillende kerkelijke gemeen-schappen. Deel III schetst de geschiedenis na de Eerste Wereldoorlog en bespreekt de situatie heden ten dage en de toekomst-perspectieven van de verschillende christe-lijke groeperingen. In deel I vinden wij onder meer een bijdrage van L. van Rompaey ("Opkomst en groei van onaf-hankelijke volkskerken in het Oosten tot aan de Arabisch-islamitische veroveringen (451-641)").

Van Rompaey beschrijft in heldere en voor iedereen begrijpelijke taal de ge-volgen van het chalcedoniaanse compro-mis d.w.z. de bepaling van de 'twee naturen' van Christus.

Tevens bespreekt hij het monofysitische verzet tegen het Concilie van Chalcedon en besteed hij ruime aandacht aan het christendom buiten de grenzen van het Byzantijnse Rijk: Armenië, Georgië, Ethiopië, Nubië, de Arabische christenen buiten de rijksgrenzen en de specifieke houding van deze christenen ten opzichte van Chalcedon.

Naast W. Hage's bespreking van "het christendom onder de heerschappij van de islam (7e tot 13e eeuw)" waarin hij zich o.a. begeeft op het terrein van de positie van de diverse kerken onder de islam, het

intellectuele leven in het oosters christendom, en de situatie van de christenen onder het bewind van de Seljuken en de Mongolen, vinden wij ook een bijdrage van J. J. G. Jansen onder de titel "Ontstaan en de uitbreiding van de islam tot 1500".

In Jansen's tekst valt meteen het groot aantal vraagzinnen op. Natuurlijk is het zo dat over het leven van de profeet Mohammed niet zo veel is te zeggen en dat ook de geschiedenis van de vroege Islam nog steeds in nevelen is gehuld. Veel van deze vragen lijken echter te worden opgeroepen door het werk "Islamic History: A Framework for Inquiry" (London, 1991) van

R. S. Humphreys dat tezamen met Jansen's eigen publicatie over de Islam (Muidersberg, 1987) wordt genoemd in een bijlage over de gebruikte literatuur. Het boek van Humphreys, een soort besprekende bibliografie van boeken voor gevorderden, is een belangrijk en uitstekend werk, maar vooral voor mensen die verder willen studeren. Als inleiding lijkt het mij echter ongeschikt. Studenten en overige geïnteresseerden zouden er goed aan doen eerst andere inleidende werken in de islam (P. S. van Koningsveld, "De Islam; een eerste kennismaking", Utrecht 1996³, of "Het huis van de Islam", red. H. Driessen, Nijmegen 1997) te raadplegen. Twijfels en vragen dienen zich dan vanzelf wel aan. Het kan toch niet Jansen's bedoeling zijn om de kritische geest van de lezer al op voorhand de kop in te drukken?

Deel II bevat een hoofdstuk over de christenen in het Arabische oosten van T. Mitri, waarin paragrafen zijn gewijd aan het leven van de diverse christelijke groeperingen onder het bewind van de Umay-

yaden, de toenemende arabisering en de uitwisseling van cultuur. Hiernaast zijn bijdragen te vinden met betrekking tot de geschiedenis van de Armeense kerk (Th. van Lint), de koptisch-orthodoxe kerk (G. P. Luttkhuizen en H. W. Havelaar), en de orthodoxe kerk van Ethiopië (E. van Donzel).

Deel III bevat o.a. verschillende bijdragen van H. Teule waaronder een bijzonder verhelderend en bovenal duidelijk geschreven hoofdstuk over de plaats van de oosterse christen binnen de islamitische maatschappij. Is de christen, op grond van zijn godsdienst en zijn etnische afkomst, met zijn eigen talen en cultuurgebruiken een buitenstaander, of is er voor hem een plaats in het Huis van de Islam (*Dār al-Islām*)? Teule heeft ook het hoofdstuk over de "Oosterse christenen en de dialoog met de Islam" voor zijn rekening genomen. Hij laat hierin zien dat de dialoog tussen christenen en moslims in het Midden-Oosten teruggaat op een oude en rijke traditie. Deze dialoog was vaak open en onbevangen in het bijzonder tijdens het 'Abbasidische kalifaat, maar werd eveneens veelvuldig op het scherpst van de snede gevoerd en gekenmerkt door wederzijds onbegrip. Vooral als christenen de dogma's van de triniteit plachtten uit te leggen in een voor moslims ontoegankelijk begrippenkader. Met betrekking tot Europa is de dialoog met de islam van recenter datum. De islam was onbekend en werd bijgevolg karikaturaal voorgesteld. De oosterse christenen in de huidige tijd nemen steeds meer het initiatief tot een dialoog met de islam. Daarbij hanteren zij veeleer een open benadering en blijft het karikaturale element grotendeels afwezig. Voor de geschiedenis van de dialoog tussen moslims, christenen en

joden is de Arabische periode van Spanje van eminent belang geweest. Dat de bespreking hiervan niet binnen de doelstellingen van dit boek past, is duidelijk, maar valt niettemin te betreuren. Het oosten en het westen zijn nooit volkomen van elkaar afgescheiden geweest. Er waren voortdurend contacten en er vond wederzijdse beïnvloeding plaats op allerlei vlakken. Ondanks de geografisch westelijke ligging van *al-andalus* kan men zich afvragen hoe westers Spanje's moslims, joden en christenen daadwerkelijk waren. Daarom zou een korte appendix of een excursus over dit onderwerp, mijns inziens, een terechte aanvulling zijn geweest.

Wellicht was het interessant geweest als in deel III (recente ontwikkelingen) uitgebreider (zie blz. 162) melding was gemaakt van de officiële theologische dialoog tussen de chalcedoniaanse en niet-chalcedoniaanse orthodoxe kerken gedurende de afgelopen tientallen jaren. Vertegenwoordigers van beide orthodoxe families zijn namelijk tot de conclusie gekomen dat er geen werkelijke dogmatische obstakels zijn voor hereniging. Als dit inzicht wordt overgenomen door de bisschoppen en gelovigen, zou dit betekenen dat er een einde komt aan een schisma van 1500 jaar. In Libanon zijn hebben de patriarchaten van beide families al overeenkomsten gesloten over pastorale en andere samenwerking. Een andere recente ontwikkeling die genoemd had kunnen worden is de opleving van de orthodoxe kerk in Griekenland en met name van het monastieke leven: de kloosters van de Heilige Berg Athos kunnen het aantal roepingen onder jonge, geschoolde Grieken bijna niet aan.

Deze overzichtsstudie is de eerste Neder-

landstalige handleiding tot de bestudering van het oosterse christendom binnen de wereld van de islam. Het is een mooi, zeer informatief, veelzijdig, en goed geïllustreerd boek geworden dat ten zeerste de aandacht verdient van iedereen die ook maar enigszins in het onderwerp is geïnteresseerd. —Dr. Michael Bakker, (Slavisch Seminarium, Universiteit van Amsterdam), Dr. N. Peter Jooisse (Orientalisches Seminar J.W. Goethe-Universität Frankfurt am Main, Duitsland)

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

* Zaterdag 26 september wordt er een ontmoeting door en voor 'Gemengde Relaties' georganiseerd op Kerk en Wereld in Driebergen. Het onderwerp zal zijn: Voorbereiding op het huwelijk van een 'gemengde relatie' (moslim-christen): wat kom je tegen en hoe communiceer je daarover?" Informatie: Hoessein 'l Arab (0343-51.22.41) of Josien Folbert (033-49.60.327)

* Op 28 september vinden de jaarlijkse Post-Academische colleges plaats in het VU-gebouw. Het onderwerp voor deze studiedag zal zijn: Moslim- en christengemeenschappen in een minderheidspositie: wat is de invloed daarvan op hun spreken en denken over dialoog? Nadere bekendmaking volgt nog.

* Op 5 oktober wordt een studiedag aangeboden aan pastores en andere belangstellenden. Onderwerp: De pastorale zorg voor 'gemengde relaties'. Vanuit de islamitische traditie worden m.n. de juridische aspecten belicht, terwijl vanuit de christelijke traditie aandacht besteed zal worden aan de pastorale en liturgische aspecten. Plaats: Dienstencentrum GKN in Leusden. Informatie: Josien Folbert 033-49.60.327

* Op vrijdag 5 juni 1998 organiseert de *Vereniging tot bestudering van het Recht van de Islam en het Midden Oosten (RIMO)* haar zestiende symposium. Sprekers zijn Dr. Birgit Krawietz, *Ethical versus medical values according to contemporary Islamic Law*; Drs. N.M. Dessing, *Huwelijksrituelen van Marokkaanse, Turkse en Surinaamse moslims in Nederland*; Dr. L. P. Buskens, *Islamitisch bewijsrecht en familiebetrekkingen*; Mr. L. Jordens-Cotran, *Huwelijksbevestigingen in de rechtspraak: Marokko en Nederland*. Plaats: Cleveringsplaats 1, Leiden; kosten f 55,- (reducties mogelijk); inschrijvingen bij Drs. J. Kamerlingh Onnes, Beeklaan 421, 2562 BB Den Haag; info: tel. 043-3883368; e-mail: s.rutten@pr.unimaas.nl



begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)